Герберт Уеллс

МАШИНА ЧАСУ

Присвячується Вільямові-Ернесту ГЕНЛІ

І. Вступ

Мандрівник у Часі (так найслушніше його назвати) розказував нам якісь дивовижні речі. Його сірі очі спалахували й блищали, а обличчя, звичайно бліде, порожевіло й світилося збудженням. У каміні яскраво палахкотів вогонь. М’яке світло електричних лампочок під срібними дашками переливалося в наших склянках. Крісла — оригінальний винахід господаря — скоріше обіймали та пестили нас, аніж були просто місцем для сидіння. У товаристві панувала та чудова пообідня атмосфера, коли думки, не зв’язані путами фактів і точності, вільно линуть. Господар викладав нам свої теорії, позначаючи рухом тонкого вказівного пальця найголовніші твердження, а ми, посідавши в крісла, недбало прислухалися до цих, як ми вважали, парадоксів, захоплюючись невичерпно багатою фантазією оповідача.

— Прошу слухати мене уважно,— почав він.— Я буду заперечувати деякі майже загальновизнані ідеї. Наприклад, геометрію, якої вас учили в школах, побудовано на непорозумінні…

— Чи не занадто важкий предмет, щоб починати саме з нього? — висловив сумнів Філбі, прискіпливий чоловік із рудою чуприною.

— Я не збираюся нав’язувати вам будь-яку ідею, не обґрунтувавши її. Але невдовзі ви змушені будете погодитись із моїми твердженнями, бо це необхідно. Ви, безперечно, знаєте, що математична лінія, лінія без товщини, уявна і не має реального існування. Вас цього вчили? Немає насправді й математичної площини. Все це чисті абстракції.

— Цілком правильно,— ствердив Психолог.

— У такому разі не існує в природі й математичного куба, що має тільки висоту, ширину та довжину.

— Тут уже я повинен заперечити,— сказав Філбі.— Тверде тіло, безсумнівно, мусить існувати. Реальні речі…

— Здебільшого так і думають. Та заждіть хвилинку. Чи може існувати позачасовий куб?

— Я не розумію,— промовив Філбі.

— Чи може бути такий куб, який не мав би хоча б миттєвого існування?

Філбі замислився.

— Отже, ясно,— вів далі Мандрівник,— що кожне реальне тіло повинно мати чотири виміри: воно повинно мати Довжину, Ширину, Висоту й Тривалість існування. Однак через нашу вроджену обмеженість — я зараз поясню це докладніше — ми схильні недобачати цього факту. Насправді ж існують чотири виміри, з яких три ми називаємо просторовими, а четвертий — часовим. Щоправда, є тенденція встановити якусь вигадану різницю між першими трьома вимірами і четвертим. Але тільки тому, що свідомість наша, від початку й до кінця нашого життя, імпульсивно пересувається цим четвертим виміром тільки в одному напрямі.

— Це,— сказав Дуже Молодий Чоловік, роблячи відчайдушні спроби запалити від лампи сигарету,— це… і справді абсолютно ясно.

— Цікаво, що якраз на це ніхто не звертає ніякої уваги,— пожвавившись, провадив далі Мандрівник у Часі.— А проте це ж бо й є

четвертий вимір, дарма що дехто, говорячи про нього, не уявляє собі, що він означає. Власне, це лише інакший погляд на Час. Між Часом та будь-яким з інших трьох вимірів тільки та різниця, що наша свідомість повсякчас пересувається вздовж нього. На жаль, чимало невігласів мають про це хибне уявлення. Всі ви, звичайно, знаєте суть їхніх заперечень проти четвертого виміру.

— Я не знаю,— признався Провінційний Мер.

— Це дуже просто. Простір, як уявляють його наші математики, має три виміри: Ширину, Довжину й Висоту, котрі завжди визначаються відповідними площинами, кожна з яких стоїть під прямим кутом до двох інших. Знайшлися деякі мудреці, що поставили собі питання: а чому лише три виміри, чому не може існувати й четвертий — під прямим кутом до решти трьох? Дехто пробував навіть створити чотиривимірну геометрію. Десь місяць тому професор Саймон Ньюком1 доповідав про це в Нью-Йоркському математичному товаристві. Ви знаєте, що на плоскій поверхні, яка має тільки два виміри, можна зобразити і тривимірне тіло. Так само, думають вони, модель з трьома вимірами дасть їм змогу подати зображення чотиривимірного тіла. Річ лише в тім, щоб опанувати перспективу тіла. Розумієте?

— Та нібито,— пробурмотів Провінційний Мер і, насупивши брови, поринув у глибокодумні міркування. Губи його ворушилися, немов він повторював якесь заклинання.

— Так, тепер я нібито розумію,— повторив він трохи згодом, і обличчя його одразу пояснішало.

— Мушу сказати вам, що якийсь час я й сам працював над геометрією чотирьох вимірів і дійшов деяких цікавих висновків. Ось, наприклад, портрет людини у віці восьми років, оце вона в п’ятнадцять років, а оце — в сімнадцять, у двадцять три і так далі. Все це, сказати б,

тривимірні зображення чотиривимірного тіла, яке становить собою щось стале й незмінне.

— Вчені,— вів далі Мандрівник у Часі, трохи помовчавши, щоб слухачі встигли засвоїти сказане,— вчені дуже добре знають, що Час є один з видів Простору. Ось вам звичайна наукова діаграма — крива погоди. Лінія, по якій я веду палець, показує коливання барометра. Вчора вдень він стояв отут, надвечір спустився, сьогодні ранком піднявся знову й поволі йде вгору. Звісно, живе срібло не креслило цієї лінії на жодному з визнаних усіма просторових вимірів. Але його коливання абсолютно точно визначаються нашою лінією, тому слід зробити висновок, що така лінія була накреслена саме в часовому вимірі.

— Чому ж тоді,— спитав Лікар, втупивши очі у вогонь каміна,— чому ж тоді, коли Час є тільки Четвертим Виміром Простору, його завжди визначали, та й тепер визначають, як щось зовсім відмінне? І чому не можемо ми пересуватись в ньому так, як і в інших вимірах Простору?

Мандрівник усміхнувся.

— А ви певні, що ми так уже вільно можемо пересуватись у Просторі? Ми можемо піти праворуч чи ліворуч, ступити назад або вперед, і люди завжди робили це. Я не заперечую, що ми вільно пересуваємось у двох вимірах. А що скажете ви про пересування вгору та вниз? Тут уже наші можливості обмежує сила тяжіння.

— Не зовсім так,— сказав Лікар.— Адже є повітряні кулі.

— Але до повітряних куль люди зовсім не могли пересуватись у вертикальному напрямі, якщо не зважати на стрибки угору та підняття на нерівності земної поверхні.

— І все-таки, хай і мало, а ми пересуваємося вгору та вниз,— не міг угамуватися Лікар.

— Легше, значно легше вниз, ніж угору.

— А в Часі ви не можете пересуватися зовсім. Ви не спроможні ані на крок відійти від сучасного моменту.

— Ось тут, любий друже, ви й помиляєтеся. Саме в цьому помиляється й цілий світ. Ми завжди відходимо від сучасного моменту. Наше духовне життя — річ нематеріальна, воно не має ніяких вимірів і пересувається з однаковою швидкістю від колиски й до могили в Четвертому Вимірі Простору — Часі. Це подібно до того, коли б ми, почавши своє існування на висоті п’ятдесяти миль над землею, неухильно падали вниз.

— Але головні труднощі в тому, що в Просторі ми вільно пересуваємось у всіх напрямках, а пересуватися в Часі, як хотіли б, не можемо,— зауважив Психолог.

— У цьому й полягає суть мого великого винаходу. Ви помиляєтесь, кажучи, ніби ми не спроможні пересуватись у Часі. Коли я, наприклад, пригадую якусь минулу подію й цілком виразно уявляю її, я, власне, одходжу назад до моменту її здійснення; на той час я, так би мовити, подумки відсутній: я на хвилину стрибаю назад, у минуле. Звичайно, ми не маємо змоги залишатися в минулому стільки часу, скільки хочемо, так само як дикун або тварина не може зависнути в повітрі на віддалі хоча б шести футів від землі. З цього погляду цивілізована людина має перевагу перед дикуном. Вона може, подолавши силу земного тяжіння, піднятися на повітряній кулі. То чого ж не уявити, що зрештою і в часовому вимірі ми зможемо зупиняти або прискорювати свій рух чи навіть повертати його назад, пересуваючись у протилежному напрямі?

— Це аж ніяк неможливо,— почав був Філбі.— Це вже…

— Чого б і ні? — здивувався Мандрівник у Часі.

— Це суперечить розуму.

— Якому розуму? — спитав Мандрівник.

— Ви можете доводити, що чорне — біле, та мене ніколи в цьому не переконаєте,— сказав Філбі.

— Може, й не переконаю,— погодився Мандрівник,— але тепер ви хоч зможете зрозуміти мету моїх досліджень у царині геометрії чотирьох вимірів. Я віддавна вже плекаю думку про машину…

— Щоб мандрувати в Часі! — вигукнув Дуже Молодий Чоловік.

— Вона рухатиметься і в Часі, і в Просторі, залежно від бажання того, хто керуватиме нею.

Філбі тільки посміхнувся.

— Я перевірив її на досліді,— сказав Мандрівник у Часі.

— Надзвичайно корисний винахід для історика,— промовив Психолог.— Можна було б повернутися в минуле і перевірити, скажімо, відому всім оповідь про Гастінгську битву.2

— Чи не боїтеся, що звернете на себе забагато уваги? — застеріг Лікар.— Наші предки не дуже полюбляли анахронізми.

— Можна було б вивчити грецьку мову з уст самого Гомера або Платона,— замріяно мовив Дуже Молодий Чоловік.

— І вони напевно поставили б вам незадовільно. Адже німецькі вчені навдивовижу вдосконалили їхню давню мову.

— Тоді нам лишається ще майбутнє,— не вгамовувався Дуже Молодий Чоловік.— Подумайте тільки! Можна покласти всі свої гроші в банк під проценти, а самому майнути вперед.

— І виявити, що суспільство там засноване на суто комуністичних засадах,— докинув я.

— З усіх найекстравагантніших теорій… — почав Психолог.

— Авжеж. Так само думав і я і тому ніколи не казав про це, аж доки…

— Ви не пересвідчилися в цьому з досліду! — скрикнув я.— І можете довести це?

— Продемонструйте ваш дослід,— вигукнув Філбі, починаючи вже нетерпеливитись.

— Еге ж, покажіть нам ваші спроби,— приєднався до нього Психолог, — хоч я знаю, що все це химери.

Мандрівник у Часі обвів нас поглядом і посміхнувся. Далі, з тією ж посмішкою, він засунув руки в кишені й повільно вийшов з кімнати, і ми чули, як він човгав ногами, проходячи довгим коридором униз до своєї лабораторії.

— Чого це він туди подався? — здивовано глянув на нас Психолог.

— Утне якусь штуку,— висловив гадку Лікар.

Філбі заходився розповідати про фокусника, що його він бачив у Барслемі, та Мандрівник у Часі повернувся, і оповідання Філбі ми вже так і не почули.

II. Машина

В руках Мандрівник у Часі тримав якусь блискучу металеву раму, розміром трохи більшу за настільний годинник, надзвичайно тонкої роботи. Була вона із слонової кості й якоїсь прозорої кристалічної речовини. Надалі я мушу додержувати цілковитої точності, бо те, про що мовитиметься, здасться вам абсолютно неможливим (звичайно, коли не йняти віри поясненням нашого господаря). Мандрівник узяв маленький восьмикутний столик, що їх було кілька в кімнаті, і підсунув до каміна так, щоб дві ніжки його стали на килимок. На столик він поклав свою машину, потім підсунув стілець і сів. На столику стояла ще маленька лампочка під абажуром, яка яскраво освітлювала все навкруги. В кімнаті горіло ще з дванадцятеро свічок: дві з них, у бронзових свічниках,— на поличці каміна, а решта в канделябрах. Отож було ясно як удень. Я сів у низеньке крісло, поставивши його майже між каміном і Мандрівником у Часі. Філбі примостився позад Мандрівника й дивився поверх його плечей. Лікар і Провінційний Мер сиділи праворуч від нього, а Психолог — ліворуч. Ззаду Психолога стояв Дуже Молодий Чоловік. Всі ми були насторожені. Я вважаю за неймовірне, щоб за таких умов нас спромоглися б обдурити, хоч би який хитрий та дотепний не був фокусник.

Мандрівник у Часі глянув спершу на нас, а тоді на машину.

— Ну? — підганяв його Психолог.

— Цей невеличкий прилад,— сказав Мандрівник, спершися ліктями на стіл і поклавши обидві руки на свій апарат,— тільки модель. Це — мій проект Машини, щоб подорожувати в Часі. Вигляд у неї, як бачите, дуже загадковий, а круг цього бруска ніби мерехтить щось, надаючи всьому

апарату якогось фантастичного характеру. Оце,— вказав він пальцем,— один маленький білий важіль, а то — другий.

Лікар підвівся з крісла й пильно оглянув модель.

— Зроблено чудово,— схвалив він.

— Вона забрала в мене два роки праці,— зауважив Мандрівник, а коли всі ми й собі оглянули машину, додав: — А тепер,— прошу звернути увагу,— цей от важіль посилає машину в майбутнє, а цей рухає її у зворотному напрямі. На цьому сідельці сидить той, хто подорожує в Часі. Зараз, щойно я натисну важіль, машина рушить звідси. Вона зникне, перейде в майбутнє. Огляньте її добре. Огляньте й столик, аби впевнитись, що ніякого фокуса тут нема. Я не хотів би втратити цю модель та ще й на додаток заробити прізвисько шахрая.

На хвилину запала мовчанка. Психолог, здавалось, хотів мені щось сказати, але передумав. Тоді Мандрівник простяг пальця до важеля.

— Ні,— якось несподівано сказав він,— дайте мені хто-небудь руку.

Обернувшись до Психолога, він узяв його за руку і попросив простягти вказівний палець. Отже, Психолог сам особисто послав модель Машини Часу в нескінченну подорож. Ми всі бачили, як повернувся важіль. Я абсолютно певний, що ніякого шахрайства тут не було. На нас війнуло вітром, полум’я в лампі підскочило, одна свічка на каміні погасла, а маленька машина швидко крутнулася, немов потьмяніла, одну мить здавалася якоюсь марою, привидом з жаринок та слонової кості і… зникла. На столику залишилася сама лампа.

Якусь хвилину всі мовчали. Нарешті Філбі порушив тишу, вилаявшись півголосом. Психолог, очунявши від подиву, зазирнув під стіл. Мандрівник у Часі вибухнув веселим сміхом.

— Ну й як? — кивнув він Психологові, підійшов до каміна, взяв з полички тютюн і, обернувшись до нас спиною, став набивати люльку.

Ми перезирнулися.

— Слухайте,— сказав Лікар,— ви це серйозно? Ви таки й справді думаєте, що машина мандрує собі десь у Часі?

— Авжеж,— відповів Мандрівник, нахиляючись до вогню, щоб від скіпки розпалити люльку.— Скажу більше,— він глянув просто в обличчя Психологові, який у збентеженні забув обрізати кінчик сигари й даремно силкувався розкурити її,— скажу більше: там,— він хитнув головою в напрямі лабораторії,— у мене стоїть майже закінчена велика машина, і, коли вона буде зовсім готова, я й сам вирушу в таку подорож.

— Ви хочете сказати, що ваша модель мандрує десь у майбутньому? — спитав Філбі.

— У майбутньому чи в минулому, цього я ще точно не знаю.

По короткій паузі у Психолога сяйнула думка.

— Коли вже вона й подорожує десь, то лише в минулому,— сказав він.

— Чому в минулому? — зацікавився Мандрівник.

— Я вважаю, що машина не пересунулась у Просторі. Значить, подорожуючи тільки в Часі, вона мусила б бути тепер тут, бо разом із нею посувається вперед і самий Час.

— Але, якби вона була в минулому, ми побачили б її, коли входили в цю кімнату, й сьогодні, і минулого четверга, і в четвер два тижні тому, і так далі,— заперечив я.

— Зауваження слушні,— прибравши безстороннього вигляду і повертаючись до Мандрівника, сказав Провінційний Мер.

— Анітрохи,— відповів той.— Подумайте лишень,— звернувся він до Психолога,— і ви легко це з’ясуєте. Це ж просто зображення поза межами свідомості, так що наші чуття не можуть його вловити.

— Звичайно,— погодився Психолог.— Це дуже просте питання з погляду психології,— запевнив він нас,— і мені слід було б цього не забувати. Воно досить легке для розуміння й чудово підтверджує цей парадокс. Ми не можемо бачити окремих моментів руху колеса в веретені або льоту кулі в повітрі. Якщо машина пересувається в Часі із швидкістю в п’ятдесят чи сто разів більшою, ніж пересуваємось ми, якщо вона за секунду проходить стільки Часу, скільки ми за хвилину, то й враження від її руху дорівнюватиме одній п’ятдесятій чи одній сотій частині враження, яке вона справила б на нас, коли б не пересувалася в Часі. Це досить легко зрозуміти. Ось бачите? — засміявся він, проводячи рукою по тому місцю, де стояла машина.

Кілька хвилин ми просиділи мовчки, не спускаючи очей з порожнього стола. Мовчанку порушив Мандрівник, запитавши, що думаємо ми про це все.

— Тепер, увечері, воно скидається на правду,— сказав Лікар,— але зачекаймо до завтра. Вранці завжди краще думається.

— Може, вам цікаво подивитись на саму Машину Часу? — спитав Мандрівник. За цими словами він узяв лампу й повів нас довгим коридором, де завжди стояв протяг, до лабораторії. Я виразно пригадую, як мерехтіло світло лампи, якою широкою та чудернацькою

здавалась тінь од його голови, як танцювали на стіні наші силуети, як ми йшли слідом за ним, дивуючись і все ще не вірячи, і як у лабораторії ми побачили збільшену копію того маленького апарата, що недавно зник у нас з очей. Одні частини Машини зроблені були з нікелю, інші зі слонової кості, деякі, безперечно, вирізьблено або випиляно з гірського кришталю. Прилад стояв майже готовий; лише якісь криві кришталеві прути лежали незакінчені на лаві біля кількох креслень. Я взяв один із них, щоб краще роздивитися. Здавалося, вони були з кварцу.

— Слухайте, ви таки серйозно? — вагався Лікар.— А може, це звичайний жарт, на зразок отого привиду, що його ви показували нам минулого Різдва?

— На цій Машині я збираюся дослідити Час,— відповів Мандрівник, підіймаючи лампу високо над головою.— Зрозуміли? Я ніколи в житті не був серйозніший, ніж оце зараз.

Ніхто з нас не знав, як поставитись до його слів. Кинувши оком з-за плечей Лікаря, я зустрівся поглядом з Філбі, і він промовисто підморгнув до мене.

III. Мандрівник у Часі повертається

Мені здається, тоді ніхто з нас не вірив у Машину Часу. Річ у тому, що Мандрівник у Часі був занадто розумна людина, щоб йому можна було вірити беззастережно. Ви ніколи не сказали б, що добре його знаєте. За його удаваною щирістю завжди відчувалося щось недомовлене, щось приховане. Якби ту модель нам показував і давав до неї пояснення — нехай і словами Мандрівника — Філбі, недовір’я в нас було б куди менше. Ми розуміли б мотиви, що керують ним. Та й перший-ліпший різник зрозумів би Філбі. Але Мандрівникова вдача мала надто багато незвичайних рис, щоб на нього ми могли покластися. Те, що вславило б іншу — не таку тямущу — людину, сприймалося від нього тільки як фокус. Величезна помилка — робити будь-що з видимою

легкістю. Серйозні люди, що з повагою ставились до Мандрівника, ніколи не були певні в ньому. На їхню думку, вони б ризикували своєю поважною репутацією, поклавшися на його міркування: це було б так само небезпечно, як довірити дитячим рукам коштовну річ із тендітної порцеляни. Отже, мені здається, що між тим четвергом і четвергом наступного тижня майже ніхто не заводив розмову про подорож у Часі, дарма що вона зацікавила всіх нас. Думали ми і про неймовірні перспективи, що відкривала б така подорож, і про практичну її нездійсненність, і про кумедні анахронізми та цілковитий хаос, що постав би, якби вона відбулася. Мене особисто найбільше вразив фокус з моделлю. Пригадую, що я порушив це питання, зустрівшись в п’ятницю з Лікарем на засіданні Ліннеївського товариства. Він казав, що бачив дещо подібне в Тюбінгені, і особливу увагу звертав на те, що одна свічка під час досліду погасла. Та пояснити, як саме зроблено було той фокус, він не міг.

Я дуже часто відвідував Мандрівника в Часі і найближчого четверга, за своїм звичаєм, так само вибрався до Річмонда. Приїхав я до нього пізно і у вітальні застав уже четверо чи п’ятеро гостей. Біля каміна стояв Лікар з аркушем паперу в одній руці і з годинником — у другій. Я окинув поглядом присутніх, шукаючи Мандрівника.

— Тепер уже пів на восьму,— сказав Лікар.— Може, пообідаємо?

— А де ж… — спитав я, назвавши прізвище нашого господаря.

— А ви щойно прийшли? Це якась дивна річ. Певно, його десь затримали. У цій записці він просить нас починати обід, якщо до сьомої він не з’явиться. Пише, що пояснить усе, коли повернеться.

— Шкода буде, як обід перестоїть,— зауважив Редактор поширеної щоденної газети, і Лікар подзвонив, щоб подавали на стіл.

Крім мене, з присутніх на попередньому обіді були тільки Психолог та Лікар. Але були й інші: Бленк, вищезгаданий Редактор, один журналіст і якийсь спокійний, дуже скромний бородань, що, як помітив я, за весь вечір не сказав ні слова. Розмовляючи за обідом, ми по-різному тлумачили відсутність господаря, а я напівжартома висловив гадку, що він подався подорожувати в Часі. Редактор попросив пояснити мої слова, і Психолог почав досить незграбно розказувати йому про "дотепний парадокс і фокус", свідками якого ми були тиждень тому. Він дійшов уже до середини своєї розповіді, коли двері з коридора безгучно й повільно відчинилися. Я сидів навпроти них і помітив це перший.

— А! — промовив я.— Нарешті.

Двері відчинились на всю широчінь. Перед нами стояв Мандрівник у Часі. Я скрикнув з подиву.

— Боже милий! Що з вами сталося, друже? — вигукнув Лікар, глянувши на нього зблизька. Всі присутні обернулися до дверей.

Вигляд у нього був і справді дивний. Піджак запорошений і забруднений, рукави внизу — в зелених плямах, волосся розкуйовджене. Мені навіть здалося, що він посивів; не знаю, чи то від пилу, чи, може, й справді волосся його трохи посіріло. Він був блідий як мрець; на підборідді видно було напівзагоєний поріз; обличчя виражало страждання й смуток. Якусь мить він постояв коло дверей, ніби осліплений світлом, а тоді, трохи накульгуючи, як той волоцюга, що намуляв ногу, ступив у кімнату. Ми мовчки дивились на нього, чекаючи, коли він заговорить.

Проте Мандрівник не мовив ані слова і, доплентавшись до столу, простягнув руку до вина. Редактор налив склянку шампанського й підсунув її господареві. Той випив і немов ожив; принаймні він огледівся, і щось схоже на його колишню усмішку майнуло в нього на обличчі.

— Що в біса ви робили? — спитав Лікар. Мандрівник, здавалося, не чув запитання.

— Та ви не турбуйтеся,— запинаючись, вимовив він,— я почуваю себе цілком добре.

Він замовк, мовчки підсунув свою склянку до пляшки і, коли йому налили ще, перехилив її одним духом.

— Тепер гаразд! — сказав він. Його сірі очі засяяли, а на щоках з’явився рум’янець. Він із видимим задоволенням глянув на нас і пройшовся по теплій і затишній кімнаті.

— Піду помиюсь і переодягнуся, а тоді вже розкажу вам усе... — мовив він знову, повільно підшукуючи слова.— Залиште мені трохи баранини... Я просто помираю від голоду.

Він подивився на Редактора, що був нечастим його гостем, і спитав, як той почуває себе. Редактор хотів і собі щось запитати в нього.

— Зараз розповім усе,— перепинив його Мандрівник.— Якесь дивне відчуття... За хвилину я зовсім оговтаюсь.

Він поставив склянку на стіл і пішов до дверей, за якими були сходи на другий поверх. Мені знову впало в очі його шкутильгання і зацікавив м’який звук його ходи. Підвівшися зі стільця, я побачив, що на ногах у нього були лише подерті й закривавлені шкарпетки. Він зачинив за собою двері. Я не наважився піти слідом, бо знав, як він не любить, коли до його особи виявляють надмірну увагу. Цілу хвилину я не міг отямитись.

— Дивна поведінка видатного вченого,— почув я голос Редактора, що звик мислити заголовками, і мої думки знову повернулися до яскраво освітленого обіднього столу.

— У чому річ? — спитав Журналіст.— Що він жебрака з себе корчить? Нічого не розумію.

Я впіймав на собі погляд Психолога і побачив у його очах відбиття своїх власних здогадів. Я думав про Мандрівника, що тим часом накульгуючи підіймався сходами. Здається, крім мене, ніхто не помітив, як він налягав на одну ногу.

Лікар першим опанував своє здивування і подзвонив, щоб подавали гарячі страви (Мандрівник не любив, коли служники лишалися в їдальні під час обіду). Редактор, бурмочучи щось до себе, взявся за ніж та виделку. Мовчазний Гість зробив те саме. Якийсь час розмова наша складалася з вигуків здивування. Нарешті Редактор не стримав своєї цікавості.

— Чи не збільшує наш друг свої скромні прибутки старцюванням? А може, він просто з’їхав з глузду? — спитав він.

— Я певний, що до цієї справи причетна Машина Часу,— відповів я і став закінчувати розпочате Психологом оповідання. Нові гості одверто висловлювали недовіру. Редактор почав заперечувати.

— Що це за мандри в Часі? Не можна ж запорошитися тільки тому, що заплутався у своєму парадоксі! — скрикнув він і, вважаючи, що така думка не позбавлена дотепності, провадив далі:

— Невже там, у Майбутньому, немає навіть щіток для одежі?

Журналіст також не хотів вірити в цю історію і, приєднавшись до Редактора, і собі почав сипати дотепами. Обоє вони були журналістами нового типу — веселими і спритними молодиками.

— Наш спеціальний кореспондент із завтрашнього дня повідомляє,— сказав або, вірніше, вигукнув Журналіст саме в ту мить, коли

Мандрівник повернувся до їдальні. Він був одягнений у звичайний костюм, і, крім неуважного погляду, на обличчі його не залишалося жодного сліду недавнього виснаження, що так мене вразило.

— Оці хлопці кажуть, нібито ви мандрували десь у середині наступного тижня,— весело зустрів його Редактор.— Чи не розповіли б ви нам чогось нового про нашого маленького Розбері?З Який гонорар бажаєте?

Мандрівник мовчки сів на залишене йому місце. На обличчі його була звичайна лагідна усмішка.

— Де баранина? — спитав він.— Яка то насолода знову встромити виделку в м’ясо!

— Розповідайте! — став вимагати Редактор.

— До біса розповіді,— відповів Мандрівник.— Я хочу їсти і не скажу ні слова, доки не поїм. Дякую. А сіль?

— Скажіть лише одне слово,— попросив я.— Ви справді мандрували в Часі?

— Умгу,— притакнув головою Мандрівник, жуючи на повен рот.

— Плачу по шилінгові за рядок усного звіту,— не вгамовувався Редактор.

Мандрівник простягнув свою склянку Мовчазному Гостеві, що пильно дивився на нього, й постукав по ній нігтем. Той занепокоєно схопився зі стільця й квапливо налив йому вина.

Обід, здавалось, тягся дуже довго. Я насилу стримувався від розпитувань, та й інші, гадаю, так само. Журналіст намагався розвіяти напруження, розповідаючи якісь стародавні анекдоти. Але Мандрівник був захоплений обідом, демонструючи апетит справжнього волоцюги. Лікар запалив сигару і, примруживши очі, стежив за Мандрівником. Мовчазний Гість виглядав ще похмурішим і нервово пив шампанське. Нарешті Мандрівник відсунув від себе тарілку і обвів нас поглядом.

— Мушу перепросити,— промовив він — але мені страшенно хотілося їсти. Зі мною, бачите, трапилася незвичайна пригода.— Він узяв сигару й обрізав її кінчик.— Перейдімо до курильної кімнати. Моя оповідь буде занадто довга, і краще слухати її не над брудним посудом.

І, подзвонивши служниці, він провів нас до суміжної кімнати.

— Ви розповіли вже про машину Бленку, Дешу й Чоузу? — спитав він мене, одхиляючись на спинку крісла й кивнувши на трьох нових гостей.

— Але ж усе це тільки парадокс,— зауважив Редактор.

— Я не можу сперечатися сьогодні. Про те, що зі мною трапилося, я розкажу, але сперечатися мені несила. Я розповім вам усю історію, коли хочете,— додав він,— але тільки з однією умовою: ви не будете перебивати мене запитаннями. Мені необхідно про все вам розповісти. Воно, може, й не слід було б цього робити, бо ви, напевно, подумаєте, що я вигадую. Але історія ця — щира правда, і в ній нема жодного слова брехні. Сьогодні, о четвертій годині вдень, я був у своїй лабораторії, і від того часу… я прожив вісім днів… таких днів ніхто ще ніколи не переживав! Я ледве-тримаюся на ногах, так утомився, але не засну, доки не розповім вам усього. Тільки тоді засну. Дивіться ж, не перебивайте. Згода?

— Згода,— відповів Редактор, а слідом за ним і ми всі хором промовили:

— Згода.

Тоді Мандрівник у Часі почав свою історію, ту історію, що її я наводжу далі. Спершу він сидів, одхилившись на спинку крісла, й говорив, як украй виснажена втомою людина, потім він трохи ожив. Записуючи його слова, я надзвичайно гостро відчуваю неспроможність пера й чорнила, а надто свою власну неспроможність передати всі тонкощі його оповіді. Гадаю, ви досить уважно прочитаєте все. Але ви не побачите блідого, правдивого обличчя оповідача в ясному кружалі світла від настільної лампи, не почуєте щирої інтонації його голосу. Ви не уявляєте, як він мінявся на виду, розповідаючи про окремі події, учасником яких він був! Ми сиділи в тіні, бо свічок у курильні не запалювали, і тільки обличчя Журналіста та ноги Мовчазного Гостя були освітлені. Спочатку ми час від часу перезиралися, а потім дивилися тільки на обличчя Мандрівника.

IV. Подорож у Часі

— Минулого четверга я розповів декому з вас про принципи, на яких побудована моя Машина Часу і навіть демонстрував апарат, тоді ще не зовсім закінчений. Там же стоїть він і тепер, щоправда, трохи попсований: під час подорожі в ньому зламався один прут із слонової кості й зігнулася бронзова штаба. Решта деталей приладу — непошкоджена. Я думав закінчити роботу до минулої п’ятниці, але, змонтувавши Машину майже повністю, помітив, що один з нікелевих брусів на палець коротший за інші. Довелося переробляти його, і це забрало ще трохи часу. Сьогодні, о десятій годині ранку, перша з усіх Машин Часу була остаточно готова до мандрів. Я востаннє оглянув її, перевірив ще раз усі гвинти, змастив кварцеву вісь і сів у сідло. Гадаю, що тільки самогубець, підносячи револьвер до скроні, чекає наступної миті з такою ж непевністю, як чекав її я. Однією рукою я взявся за пусковий важіль, другою — за гальмовий. Я натиснув на перший і майже одразу ж на другий. У мене запаморочилося в голові, і я відчув, що падаю, як буває інколи падаєш уві сні. Озирнувшись навкруги, я побачив свою лабораторію точнісінько в такому стані, як і перед тим. Чи й

справді щось сталося? На мить у мене майнула думка, чи не втратив я, бува, розум? Я глянув на годинника. Мені здавалося, що тільки секунду тому він показував одну чи дві хвилини на одинадцяту. Тепер стрілка показувала пів на четверту.

Я набрав повні груди повітря, стиснув зуби й обіруч схопився за пусковий важіль. Щось загуло, і я полинув у невідоме. Лабораторія повилася туманом, зникаючи в темряві. Увійшла місіс Вочет і, очевидно, не помітивши мене, попрямувала до дверей у сад. Щоб перейти кімнату, їй, гадаю, потрібно було близько хвилини,— мені ж здалося, ніби вона промайнула зі швидкістю ракети. Я пересунув важіль до граничної точки. Впала ніч — немов загасили лампу,— і за секунду настало завтра. Туман дедалі більше вкривав лабораторію. Опустилася чорна-чорна ніч, потім знову настав день; знову ніч — знову день, і чергувалися вони чимраз швидше. У вухах моїх гуло, мозок онімів від безперервного падіння.

Боюся, що не зумію описати дивне відчуття від подорожування в Часі. Воно — надзвичайно неприємне. Так, ніби ви стрімголов мчите кудись, знаючи, що неминуче маєте розбитися. А ночі тим часом змінювалися на дні, немов помахи чорних крил. Нарешті лабораторія, здалося мені, завалилася, і над собою я побачив сонце, яке кружляло на небі, відзначаючи щохвилини добу. Я вирішив, що лабораторію зруйновано і що я опинився просто неба. Навколо мене наче поставали якісь будівлі, але я мчав так швидко, що не міг розгледіти деталі. Найповільніший у світі равлик плазував занадто швидко для мене. Попеременне мерехтіння світла й мороку різало мені очі. В проміжок темряви я бачив місяць, фази якого мигтіли переді мною, бачив, як, линучи за місяцем, спалахували і гаснули зорі. Швидкість мого руху дедалі збільшувалась, і мигтіння дня та ночі нарешті перетворилося на безперервні сірі сутінки. Небо забарвилось тою чудовою глибокою блакиттю, як то буває, коли тільки починає сутеніти. Миготливе сонце стало вогненною смугою, блискучою аркою, перекинутою у просторі; місяць — блідою, мерехтливою стьожкою. Зірок я вже не бачив, лише подеколи блимали в блакиті яскраві кружальця.

Усе навкруги оповив туман. Я був усе ще на пагорку, де оце стоїть мій будинок, і схил височів збоку сіро й тьмяно. Я бачив, як дерева змінювали свої форми, наче клубки пари то брунатного, то зеленого кольору, як вони росли, більшали і, тремтячи, зникали. Я бачив, як підіймалися розкішні величезні будівлі і танули одразу ж, наче сновиддя. Поверхня землі змінювалась у мене на очах. Маленькі стрілки на циферблаті, що показували швидкість руху, крутилися дедалі швидше. Я помітив, що вогненна смуга, яка заміняла сонце, відхилялася то на північ, то на південь, від літнього сонцестояння до зимового. Значить, протягом хвилини я пролітав більше одного року. Землю то засипало снігом, то сніг зникав, і натомість з’являлась свіжа весняна зелень.

Неприємне почуття, що його я зазнав, починаючи свою подорож, було вже не таке болісне й нарешті змінилося якимось істерично-веселим захопленням. Я помітив, що Машину дивно похитує, але не міг пояснити собі, чому саме. Думки плутались у мене в голові, і в нападі безумства я линув у майбутнє. Спершу я майже не пам’ятав про можливість зупинки, захоплений новими відчуттями. Далі в мене пробудилася цікавість вперемішзі страхом.

Який дивний розвиток людства в порівнянні з нашою первісною цивілізацією, думав я, розгорнеться переді мною, коли я зможу ближче придивитися до таємничого світу, що мчить і змінюється довкола мене. Я бачив величні будівлі, споруджені наче з мерехтливого туману, набагато розкішніші за найкращі палаци наших часів. На пагорку я бачив рослинність, буйнішу, ніж наша, і вона не в’янула й зимової пори. Навіть крізь туманний серпанок земля здавалася мені прекрасною. Я почав міркувати, як би зупинитися.

Найбільший ризик зупинки полягав у тому, що простір, необхідний для мого тіла чи моєї Машини, міг уже бути зайнятий. Доки я пересувався в Часі з такою неймовірною швидкістю, це не загрожувало мені небезпекою. Я, так би мовити, перебував у розрідженому стані і, немов пара, ковзав крізь проміжки зустрічних речей. У разі ж зупинки

все моє єство, молекула за молекулою, мусило б проникнути в те, що трапилося б мені на шляху. Атоми мого тіла повинні були б увійти між атоми довколишнього середовища; від того сталася б хімічна реакція, можливо, страшенний вибух, який спровадив би мене разом із друзками мого апарата по той бік усяких можливих вимірів — у Невідоме. Така можливість не раз спадала мені на думку ще коли я будував свій прилад, але тоді я ставився до неї з веселою байдужістю, вважаючи її за ризик, пов’язаний з кожним таким винаходом. Тепер же, коли небезпека здавалася неминучою, я вже не дивився на неї так безтурботно. До того ж незвичайність всього, що зі мною відбувалося, безперестанне тремтіння й хитання Машини, а найбільше — неприємне відчуття падіння в безодню, болісно діяло мені на нерви. Я казав собі, що ніколи не зможу спинитися, і раптом, всупереч здоровому глузду, вирішив спинитися зараз же. Забувши про небезпеку, я щосили натиснув на важіль, Машина вмить перекинулась, і я шкереберть полетів у простір.

У голові в мене наче загуркотів грім. На якусь секунду я ніби знепритомнів, а, отямившись, побачив, що сиджу на м’якому дерні, коло мене — моя перевернута Машина, і нас січе град. Усе навкруг було ще сірим, але шум у вухах припинився. Я сидів на галявині в садку, серед кущів рододендрона, і дивився, як під ударами граду падають з них багряні та лілові квіти. Градинки відскакували від землі й утворювали навколо моєї Машини щось ніби серпанок з диму. Я вмить змок до рубця.

— Чудова гостинність! — промовив я.— І це так зустрічають людину, яка промандрувала крізь безліч років.

Розуміючи, що так далі мокнути безглуздо, я встав і оглянувся довкола. Велетенська фігура, вирізьблена, очевидно, з якогось білого каменю, маячіла в тумані позаду рододендронових кущів. Крім неї, я не помітив нічого.

Важко описати мої почуття. Коли градова завіса стала прозоріша, я побачив статую виразніше. Вона була величезна, бо сріблясta тополя, що росла поруч, ледве сягала їй до плеча. Вирізьблена з білого мармуру

статуя була схожою на крилатого Сфінкса. Тільки крила його були не притиснені до тулуба, а розгорнені, так наче він збирався злетіти в повітря. П’єдестал здався мені вилитим з бронзи, вкритої грубим шаром міді. Обличчя Сфінкса було повернуте до мене: незрячі очі ніби стежили за мною, на устах бриніла ледве помітна усмішка. Він був побитий негодами і справляв прикре враження хворої істоти. Деякий час — не знаю, півхвилини чи півгодини,— я стояв перед Сфінксом і розглядав його. Залежно від густоти граду Сфінкс, здавалось, то наближався, то віддалявся. Нарешті, на мить відвівши від нього очі, я побачив, що градова завіса потоншала і небо проясніло, як буває перед появою сонця.

Я знову глянув на білу фігуру Сфінкса і раптом зрозумів одчайдушну сміливість свого подорожування. Що постане переді мною, коли мрячна завіса остаточно розвіється? Які тільки зміни могли статися з людьми за такий тривалий час! А може, вони вже втратили свою людяність і обернулись на жорстоку, звірячу й всемогутню силу? В їхніх очах я можу набрати вигляду потворної дикої тварини, яку треба зараз же знищити, бо вона тим огидніша, що подобою схожа на них!

Тепер я бачив уже й інші предмети: якісь величезні будівлі з химерними поручнями та високими колонами, порослі лісом схили пагорба, що насувались на мене крізь поріділий туман. Мене охопив панічний жах. Я мерщій кинувся до своєї Машини й заходився лагодити її. Тим часом з-за грозових хмар пробилися промені сонця. Сірі випари розтанули й зникли. Над моєю головою в густо-блакитному літньому небі розпливалися останні темні хмарини. Круг мене здіймались угору величезні будинки. Мокрі від дощу, вони яскраво вилискували проти сонця, а на виступах стін красувалися купки білих градин, які ще не розтанули. У цьому дивному світі я почував себе цілком безпорадним. Такого почуття, напевно, зазнає пташка, коли в повітрі над нею шугає шуліка. Мій страх зріс мало не до безумства. Зібравшися з духом, я зціпив зуби й, упершись руками й ногами, заходився піднімати Машину. Нарешті мені пощастило перевернути її, при цьому, правда, я боляче

вдарився підборіддям. Важко дихаючи, я поклав одну руку на сідельце, а другу — на важіль і так стояв коло Машини, збираючись сісти на неї.

Разом із надією на відступ до мене повернулася й відвага, і я вже з більшою цікавістю й з меншим острахом почав роздивлятися світ такого далекого майбутнього. У круглому отворі стіни найближчого будинку, високо над моєю головою, я помітив кілька постатей у багатих яскравих убраннях. Вони побачили мене, і голови їхні обернулися в мій бік.

Потім я почув голоси, що лунали чимраз ближче. Крізь кущі навколо Білого Сфінкса видно було голови та плечі людей, що бігли до мене. Один з них вискочив на стежку, що вела до галявини, де стояв я зі своєю Машиною. То було невеличке створіння,— футів чотирьох на зріст, — убране в пурпурову туніку, підперезану шкіряним паском. На ногах у нього були сандалії чи капці,— що саме, я не міг як слід розібрати; вище, до колін, ноги були голі, голова — непокрита. Тільки помітивши все це, я вперше відчув, яке тепле там повітря.

Чоловічок цей здався мені істотою дуже гарною й чепурною, але надзвичайно тендітною. Рум’янець на його щоках нагадав мені вроду сухотників, про яку часто доводиться чути. Глянувши на нього, я відразу заспокоївся й зняв руки з Машини.

V. У Золотій Добі

За якийсь момент ми стояли вже лице в лице, я — і тендітне створіння далекого майбутнього. Воно підійшло ближче й засміялося мені просто у вічі. Найбільше вразила мене цілковита відсутність страху. Відтак воно обернулося до своїх двох супутників, що надійшли слідом, і заговорило з ними якоюсь дивною, надзвичайно ніжною й милозвучною мовою.

Незабаром до них приєдналися й інші, і мене оточила невеличка група з восьми чи десяти граціозних створінь. Одне з них звернулося до

мене. Мені спало чогось на думку, що мій голос має видатися їм занадто низьким і грубим. Отже, у відповідь я тільки похитав головою, показав на свої вуха й знову похитав головою. Воно ступило на крок уперед і, завагавшись, торкнулося моєї руки. Водночас я відчув такий самий ніжний дотик на плечах і на спині. Вони хотіли переконатися, що я справді жива істота. В усьому цьому я не вбачав нічого загрозливого. Навпаки — в цих маленьких, гарненьких створіннях було щось заспокійливе, якесь лагідне благородство, якась дитяча невимушеність. До того ж вони виглядали такими тендітними, що я вільно міг би порозкидати їх, наче кеглі, цілий десяток за одним махом. Проте, побачивши, як їхні маленькі рожеві руки мацають мою Машину, я мимохіть зробив застережливий жест. Я згадав, що вона може блискавично зникнути, перехилився через прути, відгвинтив маленькі важелі, що пускали Машину в рух, і поклав їх собі в кишеню. Тоді я знову обернувся до цих людей і замислився, в який спосіб порозумітися з ними.

Приглядаючись пильніше до їхніх постатей, я дедалі більше помічав, що вони нагадували дрезденські порцелянові статуетки, їхнє однаково кучеряве у всіх волосся доходило лише до шиї й до щік. На обличчях не було й сліду порості. Вуха в них були надзвичайно маленькі. Невеличкими були рот із яскраво-червоними, досить тонкими губами та гостре підборіддя. Очі — великі й лагідні, але — не вважайте це за марнославство — мені здалося, що вони цікавилися мною набагато менше, ніж я мав право сподіватися.

Вони не шукали способу якось порозумітися зі мною, а лише, усміхаючись, стояли навколо та щебетали поміж себе, і я почав розмову перший. Я показав на свою Машину й на себе, а тоді, не знаючи, як висловити поняття про Час, показав на сонце. Тої ж миті одна маленька постать, чепурно вбрана в білий і пурпуровий одяг, повторила мій жест і, немало здивувавши мене, спробувала ротом імітувати звуки грому.

На мить я здивувався, дарма що значення жесту було досить зрозуміле. Невже ж ці створіння такі нетямущі? — постало в мене

питання. Навряд чи ви спроможні уявити собі, як вразила мене їхня поведінка. Я думав, що люди епохи вісімсот другої тисячі років безмірно випередять нас у галузі науки, мистецтва і взагалі в усьому. А тут один з них раптом ставить мені запитання, що личило б хіба п’ятилітній дитині. Адже він спитав, чи не звалився я з сонця під час грози! Та й ці їхні вбрання, їхні кволі тіла і тендітні постаті… Хвиля розчарування пройняла мене. Був момент, коли я навіть пожалкував, що створив свою Машину Часу.

Кивнувши головою, я показав на сонце й так майстерно зімітував грім, що вони аж здригнулися, відскочила назад і попрісідали. Але зразу ж, осмілівши й посміхаючись, одне із них підійшло до мене з гірляндою якихось невідомих гарних квітів і одягло її мені на шию. Інші мелодійними голосами схвалили його вчинок, і всі заметушилися, почали рвати квіти і зі сміхом прикрашати мене, аж я зрештою мало не задихнувся від пахощів. Хто на власні очі не бачив тих квітів, ніколи не може й уявити собі, які чудові, ніжні сорти утворило культивування рослин протягом незліченної кількості років. Тоді хтось запропонував виставити прибульця — тобто мене — в найближчому будинку, і мене повели до величезної сірої споруди з потрісканого каміння. Коли ми проходили повз мармурового Сфінкса, здавалося, що він усміхається з мого подиву. Ідучи з ними, я пригадав свої колишні переконання щодо серйозності та розумової вищості наших нащадків і ледве стримався від сміху.

Вхід до будинку вражав своїми велетенськими розмірами, та й весь той палац був неймовірно великий. Я з цікавістю розглядав цих дрібненьких ніжних людей, яких ставало дедалі більше, і двері, що розкривали переді мною свій таємничий чорний вхід. Довколишній світ, наскільки я міг його роздивитися, здавався мені вкритим хащами з квітів і кущів, неначе це був занедбаний, але все ще прекрасний сад. Я бачив на високих стеблах дивовижні білі квіти з напівпрозорими пелюстками; вони були близько фута в діаметрі й росли в дикому стані серед різноманітних кущів, та тоді я не мав часу розглядати їх: моя Машина залишалася без нагляду серед рододендронів.

Склепіння входу було вкрите горельєфами, але я не встиг усе як слід роздивитися, хоч і помітив, що вони нагадують стародавні фінікійські оздоби. Здивувало мене, що горельєфи ті сильно потерпіли від негоди, а подекуди й зовсім стерлися. Біля дверей нас зустріла ціла юрба у ще світліших убраннях. У своєму темному, заквітчаному гірляндами костюмі дев’ятнадцятого століття я мав досить кумедний вигляд серед цієї метушливої маси тунік ніжних кольорів, серед сліпучої білизни рук, співучої мови й мелодійного сміху.

Пройшовши через великі двері, ми опинилися в просторій залі зі стінами, завішаними брунатною тканиною. Стеля була в тіні, а крізь вікна із подекуди повибиваними кольоровими шибками пробивалося приємне м’яке світло. Підлога була зроблена з величезних брил якогось дуже твердого білого металу; і її так зачовгали ноги багатьох поколінь, що в деяких місцях утворилися виямки. Упоперек зали стояло безліч низьких, не більше фута від землі, столів, зроблених із брил відполірованого каменю. На столах купами лежали плоди. Між ними я розпізнав щось подібне до малини величезних розмірів та апельсинів, але більшість плодів були мені невідомі.

Між столами порозкидувано було багато подушок. Мої супутники посідали на них і на мигах запропонували й мені зробити те саме. З приємною невимушеністю почали вони їсти плоди, беручи їх руками і викидаючи лушпиння та кісточки в круглі отвори біля столів. Мене не треба було довго запрошувати, бо я таки зголоднів і хотів пити. Попоївши, я став розглядати залу.

Найбільше вразила мене занедбаність, що панувала навкруги. Кольорові шибки у формі геометричних фігур у багатьох вікнах були повибивані, а завіски, що звисали до самої підлоги, вкрилися грубим шаром пилу. Мою увагу привернуло й те, що ріг столу, за яким я сидів, був одбитий. Та все ж зала була навдивовижу мальовничою. За столами сиділо сотні зо дві людей, і більшість з них намагалися якнайближче присунутися до мене; вони їли плоди і не зводили з мене своїх

блискучих очей. Всі були в убраннях з ніжної, але міцної шовковистої тканини.

До речі сказати, фрукти — єдина їхня їжа. Ці люди далекого майбутнього були виключно вегетаріанцями, і я, незважаючи на свою потребу в м’ясі, мусив бути в їхньому товаристві також вегетаріанцем. Далі я дізнався, що на той час позникали коні, рогата худоба, вівці й собаки, як колись вимерли іхтіозаври. Проте плоди були надзвичайно смачні, а надто один з них (що, здавалося, достиг під час мого перебування там), із борошнистою м’якоттю у тригранній шкаралупі, яким я надалі й харчувався. Спершу мене дивували всі ці незвичайні квіти та незвичайні овочі, і лише згодом я почав розуміти, звідки вони беруться.

Такий був мій перший обід у далекому майбутньому. Трохи попоївши, я вирішив за всяку ціну вивчити мову цих нових для мене людей. Ясна річ, це було необхідно. Плоди здалися мені найкращим об’єктом для початку; узявши один із них, я за допомогою звуків і жестів поставив цілу низку запитань. Примусити господарів зрозуміти мене було дуже важко. Жестикулювання моє викликало здивовані погляди та вибухи сміху, але нарешті якесь біляве створіння нібито збагнуло, чого я хочу, і кілька разів повторило одне слово. Тоді вони взялись учити мене, перешіптуючись одне з одним, і на перші мої спроби відтворити ніжні звуки їхньої мови вибухали щирим сміхом. А втім, я почував себе, як учитель серед учнів, і тому настирливо домагався свого. Незабаром у моєму розпорядженні було вже щось із двадцять іменників. Далі я дійшов до займенників і навіть до дієслова "їсти". Та посувалися ми дуже повільно; вони потомилися й стали всіляко ухилятися від моїх запитань. Отже, я мимоволі вирішив учитися в них потроху і лише тоді, коли вони самі цього забажають. Але таке траплялося нечасто, і невдовзі я переконався, що мої нові знайомі надзвичайно легковажні й до того ж швидко втомлюються.

VI. Занепад людства

Одну характерну рису вдачі цих маленьких людей я спостеріг з перших же годин життя серед них. Їм бракувало цікавості. Вони, неначе діти, з вигуками щирого подиву оточували та розглядали мене, але, немов ті ж таки діти, одразу і втікали, захоплені якоюсь новою забавкою. Тільки пообідавши й закінчивши нашу першу розмову, я помітив, що майже всі, хто був зі мною спочатку, зникли. Мушу, проте, сказати, що й сам я дуже швидко втратив інтерес до них. Втамувавши свій голод, я знову вийшов на ясне сонячне світло. По дорозі я зустрічав багато цих маленьких людей майбутнього. Вони якусь хвилину бігли за мною слідом, лопотіли щось і сміялися з мене, а тоді, насміявшись, привітно махали руками і розходились у своїх справах.

Коли я вийшов із зали, була вже тиха надвечірня пора. Тепле проміння призахідного сонця освітлювало все навкруги. Спершу мені дуже важко було зорієнтуватися. Все тут було таке відмінне від звичного для мене світу; все — навіть квіти. Великий будинок, з якого я вийшов, стояв на узбіччі широкої долини, а Темза відійшла щонайменше на милю від свого теперішнього річища. Я вирішив піднятися на пагорок милі за півтори від мене, щоб звідти подивитись, як виглядає наша планета у вісімсот дві тисячі сімсот першому році. Принаймні таку дату було відзначено на маленькому циферблаті моєї Машини Часу.

Дорогою я пильно придивлявся до всього, шукаючи пояснень тому занепадові, в якому перебували розкоші тогочасного світу, бо й справді скрізь були ознаки занепаду. На шляху до вершини пагорка, наприклад, я натрапив на величезну купу гранітних уламків, скріплених смугами алюмінію — просторий лабіринт стрімких мурів і розколотих брил. Між ними росли цілі хащі дуже гарної рослини,— мабуть, кропиви,— з надзвичайно красиво забарвленим брунатним листям, яке, однак, не жалилось. Очевидно, поблизу були залишки якоїсь великої споруди, невідомо для чого збудованої. Тут трохи згодом зі мною трапилася одна дивна пригода, що була першим натяком на подальші, ще дивніші відкриття, про які я розповім свого часу.

Зупинившись на схилі пагорба перевести дух і розглянувшись навколо, я побачив, що ніде немає маленьких будинків. Напевне, приватних будинків, а може, і приватних господарств, уже не існувало. Тут і там поміж зеленню височіли якісь палаци, але невеличкі будиночки й котеджі, такі характерні для англійського краєвиду, зникли.

— Комунізм,— сказав я сам до себе.

Слідом за цією думкою постала й інша. Я глянув на кілька постатей, які йшли за мною, і раптом помітив, що всі вони одягнені в однакову одежу, у всіх були ніжні незарослі обличчя і якісь занадто округлі дівочі форми. Може здатися дивним, що я не звернув на це увагу раніше. Але ж довкола усе було незвичайне! Тепер це впало мені у вічі. Щодо фасонів одягу, сортів тканин, поводження, тобто всього того, що за наших часів відрізняє чоловіка від жінки, люди майбутнього були абсолютно однакові. Діти,— всі, кого мені довелося зустріти,— були мініатюрними копіями своїх батьків. Я подумав, що тогочасна молодь розвивається надзвичайно швидко, принаймні фізично, і потім я не раз переконувався у слушності свого здогаду.

Побачивши загальний добробут і безпеку, що їх мали ці люди, я зрозумів, що схожість обох статей є звичайним наслідком умов, у яких вони живуть. Адже чоловіча сила й жіноча ніжність, сім’я і диференціація праці були тільки жорстокою необхідністю віку, яким керувала фізична сила. Але там, де населення багаточисельне й досягло рівноваги, де насильство — явище виняткове і де добробут забезпечений, існування родини, особливо багатодітної, зовсім зайва річ. Разом із тим зникає й потреба в розподілі праці між статями, а значить — і різниця у вихованні хлопців та дівчат. Перші ознаки цього процесу можна бачити і в наш час, але в майбутньому він повністю завершиться. Так, кажу вам, думав я тоді, але пізніше мусив визнати, що страшенно помилявся.

Міркуючи про все це, я звернув увагу на якусь невеличку гарненьку споруду, що нагадувала колодязь під куполом. Мені здалося трохи

дивним, що колодязі існують ще й досі, але незабаром я забув про нього. До самої вершини пагорка ніяких будівель більше не було, а що я ходжу швидко, то мої маленькі супутники відстали від мене, і я вперше опинився сам. З приємним почуттям волі і свого незвичайного становища прямував я на вершину пагорка.

Зійшовши на саму верхівку, я побачив лаву з якогось жовтого металу. Подекуди вона взялася червонуватою іржею і поросла м’яким мохом. Поручні її були вилиті у формі голів грифонів. Я сів на лаву й замилувався обширом, який відкривався переді мною в променях вечірнього сонця. Кращої картини я не бачив ніколи. Сонце спустилося вже за обрій, і захід палав золотистим полум’ям, яке перетинали горизонтальні червоні та багряні смуги. Внизу лежала долина Темзи, і річка здавалася смугою блискучої криці. Великі старі палаци, про які я згадував, височіли серед зелені,— одні вже стали руїнами, інші були й досі заселені. То тут, то там із просторого саду, що на нього стала схожою земля, вивищувались білі та сріблясті статуї, вирізнялися гострі лінії обелісків або обриси куполів. Парканів ніде не було, не було й ніяких ознак власності, жодного натяку на хліборобство. Уся земля перетворилася на сад.

Спостерігаючи це, я силкувався зрозуміти все, що побачив, і дійшов певних висновків. (Пізніше я пересвідчився, що були вони однобічні й містили тільки половину правди.)

Я вирішив, що бачу людство в добу його занепаду. Червона смуга на заході навела мене на думку про захід людства. Вперше я замислився над прикрими наслідками нашого соціального ладу. Зрештою, думав я, ці наслідки цілком закономірні. Силу породжує потреба. Добробут призводить до розманіженості. Прагнення поліпшити умови життя,— а справжня цивілізація — це процес дедалі більшої безпеки існування,— неминуче досягне колись своєї кінцевої мети. Одна перемога над природою об’єднаного спільними зусиллями людства веде за собою іншу. Те, що ми вважаємо за химери, буде реалізоване, мрії справдяться. І ось я бачу перед собою наслідки.

Врешті-решт сьогоднішні наші медицина та агрокультура перебувають у зародковому стані. Сьогочасна наука оголосила війну лише дуже невеличкій низці людських хвороб, але провадить вона свою роботу невпинно і вперто. Наші хлібороби та садівники нищать бур’яни і культивують кілька десятків корисних рослин, даючи решті волю змагатися самим за своє існування. Природним добором ми поліпшуємо певні породи тварин та рослин. Але як мало їх — цих наших улюбленців! Ми то поліпшимо який-небудь сорт персиків, то виведемо якийсь безкісточковий виноград, то вдосконалимо якусь породу рогатої худоби. Ми робимо це дуже повільно, бо самі до пуття не знаємо, чого хочемо, і знання наші ще дуже обмежені. Та й природа в наших незграбних руках така боязка й незграбна. Колись це все буде організовано краще, і організація та щодалі більше удосконалюватиметься. Так, незважаючи на припливи та відпливи, морська течія все ж посувається вперед. Ми з кожним кроком ставатимемо розумнішими, освіченішими, все людство працюватиме колективно, й опанування людиною природи йтиме чимраз швидше. І нарешті ми остаточно пристосуємо тваринне та рослинне життя до наших потреб.

Ці процеси неодмінно відбуватимуться, і вони таки відбулися вже за той час, який промчала моя Машина. У повітрі не стало мошок, земля позбавилася бур’янів та плісняви. Виплекано найсоковитіші овочі та пишні квіти. Повсюдно стали літати барвисті метелики. Ідеалу профілактичної медицини досягнено. Хвороб не існувало. За мого перебування там я не бачив хоча б одного випадку заразливої хвороби. Далі ви довідаєтесь, що навіть процеси гниття та розкладу за тих умов набули зовсім іншого характеру.

Спостерігав я поступ і в соціальному житті суспільства. Люди мешкали в розкішних будинках, чудово вдягалися й разом із тим не видно було, щоб вони працювали. Я не бачив ніяких слідів боротьби — ні політичної, ні економічної. Крамниця, реклама, рух товару, комерція, а також усе, що становить основу нашого світу,— зникло. Чи ж дивно, що того золотавого вечора мені здалося, наче я потрапив до справжнього

раю? Прикре питання із перенаселенням, подумав я,— напевно, врегульоване, і людство більше вже не зростає.

Але зміна умов життя неминуче викликає й пристосування до нових умов. У чому ж причина сили та розуму людини, якщо тільки наша біологія прикро не помиляється? Праця й воля. Ось за таких умов діяльний, дужий та здібний виживає, а слабкіший гине. Це — ніби нагорода дружній спілці здібних людей за їхні самовладання, терпіння та рішучість. Сім’я з властивими їй почуттями — ревнощами, любов’ю до дітей, батьківськими самопожертвами — все це виникло, щоб охороняти молоде покоління од небезпек, які загрожують йому, доки воно виросте. А тепер де ж ті небезпеки? Вже й за наших часів протестують проти подружніх ревнощів, проти безрозсудливої материнської любові, проти всіх пристрастей взагалі. Всі ці речі вже тепер непотрібні, це немовби просто пережитки дикунства, що тільки псують приємне, витончене життя.

Я думав про фізичну нікчемність цього народу, про його безсилий розум, про численні руїни, і все це зміцнювало мою першу думку про цілковиту перемогу над природою. Адже після битви приходить спокій. Людство було дуже енергійне та розумне й докладало всіх своїх життєвих сил, аби змінити умови, за яких йому доводилось існувати. Тепер умови змінилися, і перед людством постала загроза занепаду.

У нових умовах цілковитого добробуту і забезпеченості ота невтомна енергія, що становить сьогодні нашу силу, обернулася на кволість. Вже й у наш час деякі риси вдачі, колись конче потрібні людині, щоб вижити, стали заважати тому, хто їх має. Мужність і войовничість, наприклад, не тільки не допомагають, а навіть шкодять цивілізованій людині. У державі, де матеріальний добробут забезпечено, надмірна сила, чи то фізична, чи то розумова, була б ні до чого. Я дійшов висновку, що протягом незліченної кількості років люди не знали ні війн, ні проявів насильства, ні хижих тварин, ні спустошливих пошестей, які викликають потребу поновити сили; не знали люди й роботи. За таких умов ті, кого ми звемо кволими, пристосовані для життя так само, як і дужі. Кволим

навіть житиметься легше, бо сильні організми страждатимуть од надлишку енергії, якої не буде куди застосувати. Вишукана краса будівель, що їх я бачив, була, безсумнівно, останнім виявом непотрібної вже енергії людства перед тим, як у його житті запанувала цілковита гармонія. Остання перемога, що започаткувала остаточний великий мир. Така неминуча доля всякої енергії за умов повної забезпеченості. Спершу вона виявляє себе в мистецтві та еротиці, а тоді приходять байдужість та занепад.

Ці мистецькі пориви також мусять зрештою завмерти, і вони вже майже зникли в тому Часі, в який я потрапив. Прикрашати себе квітами, танцювати та співати під сонцем — ось і все, що лишилося від потягу до прекрасного. Але й це врешті-решт мусило змінитися повною бездіяльністю. Всі наші почуття і здібності набувають гостроти тільки на точилі праці й необхідності, і треба ж такому статися, щоб це точило нарешті зламалося.

Стоячи на вершині пагорка і вдивляючись у морок, який западав усе глибше, я подумав, що цим простим поясненням розв’язав світову проблему, розгадав до кінця секрет цього чарівного маленького народу. Можливо, винайдені ним засоби для обмеження народжуваності виявилися занадто вдалими, і населення не тільки перестало зростати, а навіть почало зменшуватись кількісно. Тоді було б зрозуміло, чому в них стільки занедбаних та зруйнованих будинків. Пояснення це було дуже просте й дуже правдоподібне,— як і більшість хибних теорій.

VII. Разюча несподіванка

Поки я розмірковував над цим, занадто вже довершеним тріумфом людини, на північному сході, заллятому сріблястим світлом, зійшов круглий жовтий місяць уповні. Ясні маленькі постаті внизу припинили метушню. Повз мене безгучно пролетіла сова. Я здригнувся від нічного холоду й вирішив спуститися та знайти місце, де міг би переночувати.

Шукаючи очима вже знайомий будинок, я перебіг поглядом по статуї Білого Сфінкса на бронзовому п’єдесталі. Чим вище сходив місяць, тим краще вона вирізнялася. Поряд із нею я бачив тополю, трохи далі — буйні зарості рододендрона, чорні в блідому світлі місяця, і невеличку галявину. Я пильніше придивився до неї, і раптом у мені прокинулась страшна підозра.

Ні, це не та галявинка,— упевнено сказав я собі.

Але це була та сама галявинка, бо лежала вона якраз перед обличчям Сфінкса, яке було неначе поїдене віспою. Можете собі уявити, що я відчув, коли остаточно пересвідчився в цьому? Моя Машина Часу зникла!

Наче удар батогом по обличчю, мене обпекла думка про те, що я ніколи не повернуся до своєї доби і безпорадний залишуся в цьому дивному новому світі. Думка ця викликала в мене відчуття чисто фізичного болю. Здавалося, що мене стиснули за горло й душать. За хвилину, охоплений жахом, я величезними стрибками уже мчав униз. Один раз я спіткнувся, полетів шкереберть і подряпав собі обличчя. Не гаючи часу на те, щоб спинити кров, я схопився на ноги й знову побіг, а тепла цівочка струмувала в мене по щоках і підборіддю. Біжучи, я раз у раз заспокоював себе: "Вони трохи відсунули її, поставили в кущі, щоб вона не заважала їм ходити по дорозі",— і мчав щодуху. Одночасно з певністю, яка іноді з’являється разом із надмірним переляком, я знав, що надії мої безпідставні і що Машини своєї я не знайду. Мені забивало дух. Думаю, що всю віддаль між вершиною пагорка й галявиною, тобто близько двох миль, я промчав за десять хвилин. А я ж не такий уже й молодий. Дорогою я вголос кляв себе за свою нерозважливість, що так покинув Машину, і через це задихався ще більше. Та крики мої лишалися без відповіді. Жодна жива істота не показалася в місячному світлі.

Прибігши на галявину, я побачив, що найгірші мої побоювання справдилися. Ніде не видно було ані сліду Машини. Коли я опинився

перед темними кущами, мене обсипало морозом. Я наче навіжений оббіг круг галявини, сподіваючись побачити свою Машину в якому-небудь закутку, а тоді раптом спинився й ухопив себе за голову. Наді мною в ясному світлі місяця височів білий блискучий Сфінкс на бронзовому п’єдесталі. Його обличчя, ніби посічене віспою, неначе сміялося з мого розпачу.

Можна було б тішити себе гадкою, що ці маленькі люди заховали мою Машину в якесь безпечніше місце, якби занадто добре я не знав їхньої фізичної і розумової млявості. Це могло означати тільки одне: тут існувала якась невідома сила, що вкрала мій апарат. Я був певний, що він не міг пересунутись у Часі, якщо лише в якійсь іншій добі не було створено такої самої Машини. Конструкція важелів — згодом я покажу вам їх — унеможливлювала користування Машиною, коли ручки було знято. Виходить, вона могла пересунутися тільки в просторі. Тоді де ж вона може бути?

Якийсь час я був неначе справді божевільний. Пригадую, я шалено бігав між кущами довкола Сфінкса й сполохав якусь білу тварину, схожу на маленьку лань. Пригадую також, як пізніше — вночі — бив кулаками по кущах, доки не подряпав у кров усі руки. Нарешті, схлипнувши, я в нестямі почвалав до великої кам’яної будівлі. Простора зала була темна, мовчазна й безлюдна. Я послизнувся на вибоїстій підлозі, упав на один з малахітових столів і мало не скрутив собі в’язи. Тоді я запалив сірника й пішов уздовж запорошених завісок, про які вам казав раніше.

За першою залою була друга, не меншого розміру. Підлогу її вкривали подушки, і на них спало десятків зо два тих маленьких людей. Гадаю, що друга моя поява, коли я наче виринув із тихого мороку, вигукуючи якісь безладні слова й несучи запаленого сірника, мусила була здивувати їх. Адже в їхній час уже зовсім забули про існування сірників.

— Де моя Машина Часу? — скрикнув я, схлипуючи, немов скривджена дитина, і заходився стягати їх з подушок та трусити.

Моя поведінка, напевно, здалася їм дивною. Дехто сміявся, але більшість мала досить переляканий вигляд. Озирнувшися навколо, я зрозумів, що за даних обставин пробуджувати в них страх була б найбезглуздіша з мого боку річ. Адже, як я зрозумів удень, почуття страху було їм уже невідоме.

Я миттю кинув сірника, збив по дорозі когось із ніг і через величезну їдальню вибіг з будинку. Позад себе я чув вигуки жаху, чув, як дріботіли і спотикалися їхні маленькі ноженята. Не можу сказати, що робив я тої ночі під ясним місячним світлом. Гадаю, що через несподіване зникнення Машини я поводився як божевільний. Я почував себе назавжди відірваним од своїх, почував себе якоюсь дивною твариною в незнаному світі. Напевно, я кидався на всі боки й кляв Бога та свою щербату долю. Пригадую, що довга ніч розпачу та жаху страшенно виснажила мої сили. Пригадую, як я зазирав під кожен кущ і скрізь, де й не могло бути Машини. Пригадую, що в темряві між руїнами я надибував якісь чудні істоти й не раз торкався їх. Пригадую, нарешті, як лежав на землі біля Сфінкса і у відчаї гірко плакав, нарікаючи, що так безглуздо загубив свою Машину, і врешті-решт заснув. Коли я прокинувся, був уже день. У траві стрибали два горобці так близько, що я міг би дістати їх рукою.

Свіжий ранок додав мені бадьорості. Я сів, силкуючись пригадати, як опинився тут і чого в мене на душі так самотньо й тужно. Свідомість поволі поверталася до мене. При денному світлі дійсність постала переді мною у своєму справжньому вигляді, і свою нічну поведінку я вважав тепер за напад божевілля.

"Припустімо найгірше,— казав я собі.— Припустімо, що моя Машина зруйнована, може, й загинула. Отже, треба заспокоїтись і набратися терпіння. Я придивлюся ближче до цього народу, дізнаюся, що трапилося з моєю Машиною і чи є змога дістати потрібні матеріали та інструменти, щоб зрештою збудувати нову. Це ж моя єдина надія, нехай і маленька, але все-таки краща, ніж розпука. І зрештою світ цей чарівний і цікавий. І Машину, мабуть, просто забрали кудись. Тоді й

поготів мені потрібні витривалість і терпіння, щоб розшукати сховище й відібрати Машину — силою чи хитрощами".

З цими думками я звівся на ноги й озирнувся, чи не можна де викупатись. Я майже задубів від утоми й був увесь вкритий пилюкою. Ранкова свіжість викликала в мене бажання стати самому чистим і бадьорим. Збудження моє минулося. Тепер я навіть дивувався, чого так розходився вночі. Я пильно оглянув галявину й згаяв чимало часу, розпитуючи, як міг, тих людей, що проходили повз мене. Та вони не розуміли моїх жестів — вони були або просто дурні, або думали, що я жартую, й реготали від щирого серця. Я ледве стримався, щоб не надавати їм ляпасів по їхніх гарненьких усміхнених обличчях. Безглуздий порив! Але я ще не скорив у собі диявола переляку й сліпого гніву, і він брав гору над розсудливістю.

Густа трава подала мені неабияку допомогу. На півдорозі між п’єдесталом Сфінкса і тим місцем, де я вовтузився з перекинутою Машиною, я знайшов свіжі сліди. Видно було, що біля неї порався хтось із дуже вузькими, як у лінивця, стопами. Це спонукало мене уважно оглянути п’єдестал. Він був зроблений — я, здається, вже казав — з бронзи, але не з суцільної плити, а боки його прикрашали панелі з майстерною різьбою. Я постукав по них. П’єдестал виявився усередині порожнім. Оглянувши панелі уважніше, я побачив, що вони не зливаються з самим п’єдесталом. Ні ручок, ні замкової щілини я не знайшов, але можливо, що панелі мали правити за двері й відчинялися зсередини. В усякому разі, для мене було ясно, що мою Машину Часу треба шукати в п’єдесталі. Як вона туди потрапила, то вже справа інша.

З-поміж кущів, під квітнучими вітами яблунь, виткнулися голови двох людей у жовтогарячих костюмах. Я всміхнувся до них і на мигах попросив наблизитися. Коли вони підійшли до мене, я жестом показав, що хотів би відчинити бронзовий п’єдестал. Та цей мій жест справив на них дивовижне враження — мені важко навіть пояснити вам, який вираз з’явився на їхніх обличчях. Уявіть собі, що в присутності дуже добре вихованої жінки ви зробили якийсь непристойний жест — вона, певно,

подивилася б на вас так само, як вони ото на мене. Можна було подумати, що я страшенно образив їх. Я покликав до себе ще одного дуже симпатичного чоловічка в білому вбранні; наслідки — такі самі. Мені навіть стало трохи ніяково. Та, ви знаєте, Машина була мені конче потрібна, і я зробив ще одну спробу. Коли й цей малюк повернувся до мене спиною, я в три стрибки наздогнав його, закинув йому на шию полу його ж одежі й потяг за собою до Сфінкса. Але на обличчі у чоловічка відобразилися такий переляк і така огида, що я зараз же й відпустив бідолаху.

Та я не міг угамуватися й почав гатити кулаками по панелях. Мені здалося, що я почув усередині п’єдесталу якийсь звук,— точніше кажучи, мені здалося, що хтось захихотів, але я, напевно, помилився. Тоді я приніс із берега річки здоровенну каменюку й заходився грюкати нею по панелях, доки не розплющив кілька барельєфів і відбив добру частину мідянки. Шум, що я зняв, чути було на милю навкруги, але ніхто не підходив до мене. Вони лише юрмилися на пагорку, потайки поглядаючи на мою роботу. Втомлений і розлючений, я сів на землю, втупивши очі у Сфінкса. Та я був занадто неспокійної вдачі, щоб довго чекати. Я — справжній європеєць і не можу довго лишатися бездіяльним. Я ладний цілі роки працювати над розв’язанням якоїсь проблеми, але просидіти нерухомо двадцять чотири години — то вже даруйте.

Незабаром я встав і почав походжати між кущами.

"Терпіння! — казав я до себе.— Якщо ти хочеш повернути собі Машину, мусиш дати Сфінксові спокій. Коли вже вони вирішили привласнити її, то знищенням бронзових панелей аж ніяк не зарадиш собі. Якщо ж у них нема лихих намірів, то ти забереш її назад, як тільки порозумієшся з ними. Сидіти ж тут серед усіх цих незнаних речей і перед цією загадкою — справа безнадійна. Так легко й з глузду з’їхати. Краще придивися до цього світу. Досконало вивчи його: не роби квапливих висновків. Урешті-решт ти таки знайдеш ключ до розгадки".

І раптом я подумав про комізм цієї пригоди. Уявіть лише собі: довгі роки я напружено вчився й працював, аби потрапити в майбутнє, а тепер гарячково прагну вирватись звідти. Я сам приготував для себе найскладнішу й найпідступнішу пастку, зроблену будь-коли людиною. І дарма, що я сміявся тільки з самого себе, я не втримався й зайшовся голосним реготом.

Коли я проходив через великий палац, мені здалося, що маленькі люди тепер уникають мене. Може, я й помилявся, а може, це було пов’язано з моїми намаганнями розбити бронзові панелі. В усякому разі, я був майже певний, що вони уникали мого товариства. Я вдав, однак, що не звертаю на це ніякої уваги, почав і сам триматися осторонь, і за день чи два наші стосунки знову налагодились. Я, скільки міг, намагався вивчити їхню мову і провадив далі свої дослідження. Може, мені незрозумілі були деякі тонкощі, але їхня мова, по-моєму, відзначалася надзвичайною простотою: вона складалася з самих іменників та дієслів. Абстрактних понять у ній не було зовсім, у всякому разі,— дуже мало, так само, як і слів з переносним значенням. Речення були короткі, звичайно з двох слів. Складніших вони не здатні були второпати. Думки про свою Машину та про таємницю бронзових дверей у п’єдесталі Сфінкса я вирішив заховати в найдальший закуток своєї пам’яті. Коли я достатньо пізнаю цей світ, мої знання самі приведуть мене до загадкових дверей. Але почуття, безперечно, зрозуміле вам, не давало мені віддалятись більше як на кілька миль од місця мого прибуття.

VIII. Пояснення

Наскільки я міг спостерегти, скрізь була така сама разюча розкіш, як і в долині Темзи. З кожного пагорба, куди я вибирався, я бачив безліч багатих палаців, нескінченно розмаїтих щодо матеріалу та стилю, буйні хащі завжди зелених рослин, розквітлі дерева й високу папороть. Тут і там вилискувала сріблом поверхня річки, а далі підіймалось блакитне хвилясте пасмо горбів, що танули в чистій блакиті неба. Повсюди мою увагу привертали численні круглі цямрини, здавалося, дуже глибоких колодязів. Один з них знаходився на стежці, що вела до вершини

пагорба, куди я вже піднімався. Як і решта, він був скраю прикрашений бронзою й захищений від дощу невеличким дашком. Сідаючи біля цих цямрин і зазираючи у них, я жодного разу не помітив ні відблиску води, ні відображення запалюваних мною сірників. Але з усіх колодязів долинав якийсь шум, ніби стукіт великої машини: так-так-так; стежачи, як колихалося полум’я сірника, я помітив, що в глибину ями постійно надходить потік свіжого повітря. Я кинув клапоть паперу в один з колодязів; замість того щоб спускатися повільно, він швидко полетів униз і зник.

Трохи згодом я дійшов висновку, що між цими колодязями і баштами по схилах пагорбів існує якийсь зв’язок, бо й над баштами часто можна було бачити мерехтіння повітря, як то буває жаркого сонячного дня над морським берегом. Зіставивши всі свої спостереження, я вже не мав сумніву, що це — ціла система підземної вентиляції, справжнє значення якої тоді я ще не міг збагнути. Спершу я думав, що вона має санітарне значення. Таке пояснення здавалося досить правдоподібним, але потім виявилося цілком хибним.

Мушу зізнатися, що я дуже мало довідався про каналізацію, водопостачання та шляхи сполучення в цьому майбутньому. У деяких утопіях і фантазіях про майбутнє, що їх мені доводилося читати, наведено багато подробиць щодо тогочасних будівель, соціального ладу та іншого. Всі ці деталі легко описати, коли вони існують лише в уяві письменника. Для справжнього ж мандрівника, що, подібно до мене, потрапляє в незнайому дійсність, дізнатися про все за короткий час майже неможливо. Уявіть собі, що, повернувшись додому, розповідатиме своїм родичам негр, якого з Центральної Африки раптом перенесено до Лондона. Що він знатиме про залізничні акціонерні товариства, суспільні рухи, телефон і телеграф, транспортні контори, пошту, тощо? Навіть якби ми й розказали йому про них? Та й знаючи сам, хіба ж він зможе пояснити все це своїм неосвіченим землякам і примусити їх повірити тим оповіданням?! А між негром і сучасною нам білою людиною відстань же значно менша, аніж та, що лежала між мною й людьми Золотої Доби. Я відчував існування чогось невидимого

для мене, що забезпечувало мені всі вигоди, але навряд чи зможу пояснити вам, що саме це було — хіба лише передам загальне враження від якоїсь автоматично діючої організованості.

От, скажімо, поховання. Я ніде не бачив ні крематорію, ні кладовища. Може, вони були десь поза межами тієї округи, де я проводив свої спостереження? Це питання відразу ж зацікавило мене й наштовхнуло на дальші, пов’язані з ним загадки: серед цих людей не було ні старих, ні хворих.

Мушу признатися також, що мої первісні теорії про автоматичну цивілізацію та про занепад людства недовго задовольняли мене. Але нічого кращого я не міг придумати. А суперечності між моїми теоріями й дійсністю я зустрічав на кожному кроці. Величезні палаци правили тільки за притулок для сну та за їдальні. Ніяких машин чи пристроїв я ніде там не бачив. Разом із тим усі ці люди вбиралися в гарний одяг, який, проте, мусить оновлюватись, а їхні сандалі, хоч і нічим не оздоблені, були, однак, зразком досконалих і вишуканих виробів. Так чи інакше, а їх треба було десь і комусь робити. А між тим у цих людей я не помічав ні щонайменшого потягу до праці. Не було там ні крамниць, ні майстерень, але не було нібито й ніякого постачання. Весь час вони тільки бавилися, купалися в річці, півжартома фліртували, їли та спали. Я не міг зрозуміти, на чому тримається такий лад.

А тут ще пригода з Машиною Часу. Щось невідоме заховало її в п’єдесталі Білого Сфінкса. Навіщо? На це я аж ніяк не міг відповісти. А ці безводні колодязі, а ці вентиляційні башти? Я відчував, що мені бракує ключа для розгадки. Я відчував… Як би це вам пояснити? Ну, от уявіть собі, ви знаходите напис чистою англійською мовою, де фрази переплелися з фразами, в яких мова й літери вам зовсім невідомі. Ось як на третій день мого перебування уявлявся мені цей світ вісімсот дві тисячі сімсот першого року.

Того ж таки дня я придбав собі, сказати б, друга. Я сидів на березі й дивився, як на мілині купалося кілька людей. Раптом одного з них

схопили корчі, і річка понесла його за водою. Течія там була досить швидка, але більш-менш досвідчений плавець легко подолав би її. Щоб ви краще зрозуміли дивну психіку цих істот, я тільки скажу, що жодна з них і не ворухнулась, щоб допомогти бідолашному створінню, яке тонуло в них перед очима й ледве чутно пищало. Побачивши таке, я миттю роздягся, кинувсь у воду, перехопив його й витяг на берег. Розтерши йому тіло й відновивши кровообіг, я незабаром привів те створіння до тями і з задоволенням пересвідчився, що воно зовсім не постраждало. Та про маленьких людей я був невисокої думки, тому не чекав ніякої вдячності. Але цього разу я помилився.

Трапилося це ранком. Повертаючись після полудня з прогулянки, я знову надибав цю маленьку жінку (бо то, виявляється, була особа жіночої статі). Вона зустріла мене вигуками захоплення й подарувала величезну гірлянду квітів, очевидно, зроблену спеціально для її рятівника. Це створіння зацікавило мене. Може, мене просто гнітила самотність, тільки я дав їй зрозуміти, що високо ціную її подарунок. Якусь хвилину ми сиділи в невеличкій мармуровій альтанці й весело розмовляли,— переважно усмішками. Підкреслена симпатія цієї маленької істоти тішила мене, як могла б тішити дитяча відданість. Ми рвали одне для одного квіти. Вона раз у раз цілувала мені руки, а я також не залишався в боргу. Я спробував поговорити з нею і довідався, що її звуть Віна. Що означало це ім’я, було мені невідомо, але, в усякому разі, воно дуже пасувало їй. Так почалося наше приятелювання, що тривало тиждень, а як скінчилося — скажу далі.

Віна була зовсім як дитина. Вона хотіла завжди бути зі мною й не відходила від мене. Я навіть вирішив, що втомлю її тривалою прогулянкою, а потім кину: нехай собі кричить та плаче. Переді мною ж стояли нерозв’язані світові проблеми. "Я прибув у майбутнє,— казав я до себе,— не для того, щоб гаяти час на фліртування". Але коли я трохи випередив її, вона впала у такий розпач, так несамовито кричала та плакала, що я ледве заспокоїв бідолашну. А втім, її присутність давала мені чимало втіхи. Спершу я вважав її почуття дитячою прихильністю і тільки згодом, на жаль, уже запізно, зрозумів, що значила для неї

розлука зі мною. Тоді я не розумів, як багато важить і вона для мене. Завдяки любові, що її ця чарівна істота виявляла в якомусь надзвичайно милому піклуванні про мене, я повертався до Білого Сфінкса наче додому і, зійшовши на пагорбок, починав шукати очима її чепурненьку постать у білому, гаптованому золотом убранні.

Від неї я довідався, що людство ще не позбавилося почуття страху. Вдень вона нічого не боялась і виявляла до мене зворушливе довір’я. Одного разу в мене виникло бажання злякати її страшними гримасами, але це викликало в неї тільки сміх. Але вона боялася темряви, боялася тіні, боялася кожної чорної речі. Морок жахав її над усе, і це навертало мене до дальших міркувань і спостережень. Я помітив, між іншим, що, коли починало сутеніти, ці люди сходились у великі будинки й спали завжди гуртом. Увійти до них поночі без світла — значило страшенно сполохати їх. Я ніколи не бачив, щоб вони ввечері виходили з будинку або щоб спали поодинці. Та я був такий необережний, що спав окремо від їхньої юрби, не зважаючи на розпуку Віни.

Спочатку Віна хвилювалася, але нарешті її чудна прихильність до мене взяла гору, і останні п’ять ночей нашого знайомства вона спала зі мною, поклавши голову мені на плече. Та я ухиляюся від головної теми своєї історії, розповідаючи про цю жінку. Здається, напередодні врятування Віни я прокинувся вдосвіта. Спав я неспокійно — мені снилося, що я потонув і що морські анемони своїми тендітними щупальцями торкаються мого обличчя. Здригнувшись, я розплющив очі, і мені здалося, ніби якась сірувата тварина в ту ж мить шаснула з моєї кімнати. Я намагався заснути знову, та не міг — мене гнітило якесь прикре передчуття. То було ранньої пори, коли речі тільки починають виринати з нічної темряви, коли все навкруги, вимальовуючись досить виразно, здається, проте, ще безбарвним і нереальним. Підвівшись, я спустився у велику залу й через неї вийшов на забрукований плитами майданчик перед палацом. Я подумав: коли вже так, треба скористатися з нагоди й подивитись на схід сонця.

Місяць ще не зайшов, і примерхле його світло, мішаючись з першими проблисками ранку, утворювало якийсь таємничий присмерк. Кущі стояли чорні, земля була сіра, небо — бліде й безрадісне. На пагорбі привиділись мені якісь примари. Піднімаючись схилом, я тричі поглядав нагору і щоразу бачив там білі постаті. Двічі мені здалося, що біле, схоже на мавпу створіння бігло на вершину пагорба, а один раз біля руїни я побачив цілий гурт їх: вони тягли за собою якесь темне тіло. Посувалися вони дуже швидко, і мені не пощастило з’ясувати, куди вони поділися — чи не зникли між кущами. Ви ж розумієте, тоді тільки розвиднялося, мене трусило від холоду, як то завжди буває на світанку, і я не дуже покладався на свої очі.

Нарешті небо на сході почервоніло, денне світло повернуло всьому світові природні барви, і я подався на розвідку. Та ніде не було й сліду тих білих постатей, немов вони були звичайними витворами півтемряви.

— Напевно, мара,— сказав я собі.— Цікаво б знати, з якої вони доби.

Мені спало на думку оригінальне зауваження Аллена.4 Якби кожне покоління, помираючи, залишало по собі привиди,— казав він,— то світ був би сповнений ними вщерть. Згідно з такою теорією, привидів за вісімсот тисяч років мусило б назбиратися безліч, тож і не дивно, коли четверо з них навернулись мені на очі. Та це був лише жарт, який нічого не пояснював, і цілий ранок я думав про ці білі постаті, аж доки врятування Віни не внесло в моє життя певної розради. Напівсвідомо я пов’язував їх з тією білою твариною, яку сполохав, шукаючи першого вечора свою Машину. Товариство ж Віни, хоч і було приємне для мене, не могло, однак, надовго відвернути мої думки від цих загадкових істот.

Здається, я вже казав, що клімат за тої Золотої Доби був значно тепліший від нашого. Не знаю, що саме було причиною цього. Може, Сонце стало гарячішим. А може, Земля наблизилась до нього. Заведено вважати, ніби Сонце з плином часу холоне. Але люди, не обізнані з такими теоріями, як, скажімо, теорія Дарвіна-молодшого,5 забувають, що планети одна за одною мусять повернутись до центрального світила

й упасти на нього. Після кожної такої катастрофи Сонце спалахуватиме з новою енергією; отож, можливо, яку-небудь з ближчих до Сонця планет уже й спіткала така доля. Та хоч би як там не було, а факт лишається фактом — сонце пекло набагато сильніше, ніж тепер.

Одного дуже гарячого ранку — здається, четвертого за мого перебування там,— шукаючи притулку від спеки й сліпучих променів сонця, я опинився в руїнах величезного будинку неподалік від того палацу, де я спав і харчувався. Пробиваючись між купами каміння, я потрапив до вузької галереї, кінець та бічні вікна якої були завалені кам’яними уламками. Після яскравого сонячного світла я спершу не бачив нічого і посувався вперед навпомацки. Перед очима в мене розпливалися якісь кольорові плями, оскільки перехід од світла до темряви був занадто різкий. Раптом я прикипів на місці. З мороку на мене дивилося двійко очей, у яких відбивалося світло, що пробивалося знадвору.

Природжений інстинктивний жах перед дикими тваринами охопив мене. Я стиснув кулаки і втупився в очі, що світилися в темряві. Страшно було навіть поворухнутися. Мені спала на думку абсолютна безпечність, серед якої жило тогочасне людство. А тоді я пригадав їхній незрозумілий страх перед темрявою. Трохи отямившись, я ступив крок наперед і заговорив. Голос мій, зізнаюся, був досить хрипкий і помітно тремтів. Моя простягнена рука доторкнулася до чогось м’якого, і зараз же блискучі очі відскочили набік, і щось біле прошмигнуло повз мене. Страшенно переляканий, я все ж таки наважився обернутись і побачив маленьке мавпоподібне створіння з якось дивно нахиленою вниз головою. Швидко перебігши освітленим простором, воно наштовхнулося на гранітну брилу, відсахнулось і вмить заховалось у чорній сутіні за іншою купою каміння.

Я, звичайно, не міг розгледіти його як слід, але знаю, що було воно тьмяно-білого кольору, мало дивні великі сірувато-червоні очі, а на голові й спині росло в нього біле, як льон, волосся. Істота ця промчала так швидко, що я не встиг навіть помітити, рачкувала вона чи бігла,

дуже низько опустивши руки. Хвилину повагавшись, я пішов за нею до другої купи каміння. Там я нічого не знайшов, але, проблукавши якийсь час у глибокій темряві, натрапив на один із тих круглих, подібних до колодязя отворів, про які я вже говорив; цей отвір був наполовину прикритий поваленим стовпом. "Чи не могло це створіння зникнути в колодязі?" — раптом майнуло мені в голові. Запаливши сірника й глянувши всередину, я побачив маленьке біле створіння, яке, не зводячи з мене блискучих очей, швидко втікало вглиб. Я ввесь аж здригнувся; воно було дуже схоже на людину-павука. Створіння це спускалося по стіні, де була ціла низка металевих виступів, що, очевидно, правили за драбину. Догоряючи, сірник обпік мені пальці. Я впустив його, і, коли запалив новий, маленьке чудовисько вже зникло.

Не знаю, чи довго так я просидів, вдивляючись углиб колодязя. В усякому разі, я не міг тоді повірити, що то була людська істота, але поволі правда поставала переді мною дедалі виразніше. Люди на цей час розділилися на два абсолютно різні види: гарненькі діти Горішнього Світу не були єдині наші нащадки, ці біляві нічні потвори — також спадкоємці минулих поколінь.

Згадавши про башти, про мерехтіння повітря над ними, про свою теорію підземної вентиляції, я почав здогадуватись про справжнє їх призначення. Але яку ж тоді роль у моїй врівноваженій схемі життя людства відіграє цей лемур? І яке його ставлення до безтурботності цих прекрасних мешканців Горішнього Світу? І що криється там, у глибині цього отвору? Я сів біля колодязя й почав переконувати себе, що мені, в усякому разі, небезпека не загрожує, і якщо я хочу розв’язати цю незрозумілу загадку, то я мушу спуститися вниз. А проте я страшно боявся навіть зрушити з місця. Поки я отак міркував, повз мене із світла в затінок пробігли двоє гарненьких наземних людей, що наче гралися у кохання. Чоловік гнався за жінкою й обсипав її квітами.

Побачивши, що я стою біля колодязя і, спираючись на повалений стовп, зазираю всередину, вони дуже стурбувалися. Помічати ці отвори, очевидно, вважалося в них ознакою поганого тону, бо, коли я показав на

колодязь і спробував їхньою мовою запитати про нього, люди ці зніяковіли ще більше й одвернулися. Проте мої сірники їх зацікавили, і я спалив кілька штук, щоб забавити їх. Тоді я знову спитав про колодязь, але знову не дістав відповіді й вирішив облишити їх та звернутися до Віни — може, вона скаже щось. Думки мої щодо нового світу зовсім змінилися: всі мої теорії виявилися неспроможними і поступалися місцем для інших. Тепер у мене був ключ до розгадки значення колодязів та вентиляційних башт і до розкриття таємниці білих привидів. Не кажу вже про бронзові панелі під Сфінксом і про свою Машину Часу. Поволі, ще досить невиразно ставали зрозумілішими економічні проблеми, які спершу здалися мені такими незбагненними.

Ось який я зробив висновок. Ясно, що цей другий вид людей жив під землею. Три обставини свідчили, що ті створіння мешкають там, звикли до нового становища і лише зрідка виходять на поверхню землі. По-перше, білясте забарвлення їхнього тіла, властиве більшості тварин, що живуть у темряві (як, наприклад, рибам із кентуккійських печер). По-друге, великі очі, здатні відбивати світло,— звичайна прикмета нічних тварин, наприклад кішки чи сови. І нарешті явний страх перед сонцем, їхня вайлувата, непевна хода, їхня звичка опускати голови, коли на них падає світло. Все це — ознаки надзвичайної чутливості сітківки їхніх очей.

Земля під моїми ногами, мабуть, порита була тунелями, в яких жили представники Нової Раси. Вентиляційні башти й колодязі, порозкидувані скрізь, крім берегів річки, свідчили, як широко розгалужуються їхні ходи. Хіба ж не природно було припустити, що в цьому штучному Підземному Світі і створювали всі ті вигоди, якими розкошувала наземна раса? Думка була така правдоподібна, що я вже більше не сумнівався і почав розмірковувати, як же сталося це розмежування єдиної раси. Ви, може, з недовірою поставитеся до моєї теорії, але я сам незабаром переконався, що вона близька до істини.

Мені здавалось, я принаймні цілком виразно бачив, що соціальна різниця між капіталістами й робітниками з плином часу збільшувалася.

Тут і лежить ключ до розв’язання всієї проблеми. Вам це, певно, здасться смішним, навіть неймовірним, але на цей шлях ми стали вже за наших часів. І тепер уже дається взнаки тенденція використовувати для потреб цивілізації підземні простори, що не вимагають особливих прикрас. Маємо, наприклад, лондонський метрополітен, люди будують нові підземні електричні залізниці, попід землею прокладають шосейні шляхи, відкривають ресторани та майстерні, і кількість їх невпинно зростає. Очевидно, думав я, ця тенденція усе посилювалася, аж доки промисловість остаточно втратила право перебувати під сонячним світлом. Щодалі вона все більше занурювалась у землю, там будували величезні фабрики та заводи, доки… Та й тепер, хіба який-небудь робітник в Іст-Енді не живе в умовах, що фактично не дають йому змоги використовувати всі вигоди земної поверхні?

Знову ж таки багаті люди,— безперечно, завдяки своєму витонченому вихованню і прірві, що відділяє їх від брутальних злидарів, — багаті люди, кажу, намагаються відмуруватись від мас, і через це значні простори землі стають неприступні для більшості населення. Тепер у такому становищі вже половина найкращих місць навкруги Лондона. Прірва між багатіями й бідняками ставатиме все ширшою, бо вища освіта вимагатиме забагато часу та грошей, і люди заможні плекатимуть у себе дедалі витонченіші звички… Взаємини класів, що тепер подеколи призводять до мішаних шлюбів і які дещо гальмують розподіл людського роду на два окремих види, з часом траплятимуться все рідше. Отже, зрештою, на землі лишаться самі заможні, що житимуть у розкошах, прагнучи лише краси та комфорту, а під землею — незаможні, що не матимуть нічого, робітники, примушувані повсякчас призвичаюватись до підземних умов свого існування. Живучи там, їм, безсумнівно, доведеться платити, і платити чимало, за провітрювання своїх печер. Непристосовані до нового життя або ті, що мають бунтівливу вдачу, мусять вимерти. Але нарешті все врівноважиться, і підземні мешканці так звикнуть до нових умов існування, що будуть, по-своєму, не менше щасливі, ніж їхні володарі на поверхні землі. Цим, на мою думку, пояснювалася витончена врода одних і блідість других.

Великий тріумф Людства, про який я мріяв, набув тепер у моїй уяві зовсім інших форм. Це не був, як я гадав, тріумф морального вдосконалення й загальної співпраці. Натомість утворилася справжня аристократія, озброєна всіма здобутками науки, аристократія, що доводила до логічного кінця нашу сучасну індустріальну систему. Ця перемога була не тільки над самою природою, а й над нашим ближнім, над людиною. Така була моя теорія. Я не мав напохваті утопічних романів, що ними міг би керуватися. Може, пояснення мої цілком помилкові, але я таки думаю, що вони найправдоподібніші. Припустивши це, я мусив визнати, що цивілізація, досягши зеніту, йшла тепер до свого заходу. Надмірна забезпеченість володарів світу призвела їх до змиршавіння й зледачіння, до виродження. У цьому я пересвідчився на власні очі. Яку еволюцію пройшли Підземні Мешканці, я не знав, але оскільки бачив морлоків (так, до речі, їх називали), то мав підстави гадати, що в них тип людини зазнав ще більших змін, ніж в елоях — вродливій расі, з якою я вже познайомився.

Тут переді мною знову постало питання: навіщо взяли морлоки мою Машину Часу. Бо я був певний, що то вони її забрали. Невже елої — вища раса — не можуть примусити їх повернути мені Машину? І чого вони так бояться мороку? Я почав розпитувати про підземний світ Віну, та нічого не добився. Спершу вона вдавала, що не розуміє моїх запитань, а потім відмовилась відповідати на них. Вона тремтіла так, ніби її жахала навіть сама тема розмови, а коли я став напосідати, вибухнула плачем. Окрім моїх власних, це були єдині сльози, які я бачив у Золотій Добі. Помітивши їх, я зараз же перестав згадувати про морлоків і намагався поводити себе так, щоб з обличчя Віни зникли ці сліди людських почуттів. Минуло небагато часу, і вона вже сміялася та плескала в долоні, коли я врочисто запалив перед нею сірника.

IX. Морлоки

Вам може здатися дивним, що тільки через два дні наважився я почати знову свої пошуки в тому напрямі, де, очевидно, лежав ключ до розгадки. Ці тьмяно-бліді тіла викликали в мене неподоланний страх.

Колір їхньої шкіри був такий, як у черв’яків або в якихось інших істот, що зберігаються заспиртовані по наших музеях. До того ж вони були бридко холодні на дотик. Можливо, моє почуття страху частково пояснювалось симпатією до елоїв, чия відраза до морлоків поступово передавалася й мені.

Наступної ночі я спав погано — може, занедужав. Мене мучили сумніви і раз чи два охоплював безпричинний божевільний жах. Пригадую, що я безгучно прокрався до великої зали, де у світлі місяця спали маленькі люди,— тієї ночі Віна спала серед них,— і трохи заспокоївся в їхньому товаристві. Мені спало на думку, що за кілька днів скінчиться остання чверть місяця, ночі стануть темні, і ці бридкі підземні створіння, ці білуваті лемури, ці нові черв’яки, які змінили колишніх, з’являтимуться серед нас частіше. Наступні два дні я відчував неспокій, як людина, що все відволікає невідкладну справу. У мене не було сумніву, що поверну я свою Машину тільки тоді, коли сміливо розкрию таємниці Підземного Світу, але мені бракувало відваги піти назустріч тим таємницям. Якби я мав товариша, то все було б значно легше. Але я був жахливо самотній, і думка лізти в морок колодязя лякала мене. Не знаю, чи здатні ви зрозуміти мої почуття, але мені повсякчас здавалося, ніби за спиною мені загрожує якась небезпека.

Мабуть, оцей неспокій, оця непевність і примушували мене з кожним разом усе далі й далі вибиратися в розвідку. Якось, пішовши в південно-західному напрямі до гористої місцевості, що зветься тепер Ком-Вуд, я угледів оддалік, там, де лежить сучасне місто Бенстер, велику зелену будівлю, не подібну своєю формою до тих, що я бачив доти. І вона була більша розмірами за будь-яку іншу. Фасад був оздоблений на східний лад: пофарбований у блискучі блідо-зелені та зелено-блакитні кольори китайської порцеляни. Така різниця в зовнішньому вигляді, очевидно, була зумовлена якимось особливим призначенням будівлі, і я вирішив докладно оглянути її. Та наставав вечір, я був уже втомлений довгими мандрами і відклав оглядини на завтра. Я повернув назад, до пестощів маленької привітної Віни.

Вранці, проте, я зрозумів, що моя зацікавленість Палацом із Зеленої Порцеляни значною мірою була самообманом: просто вона давала мені змогу відкласти ще на день екскурсію, якої я так боявся. Тоді я вирішив, що зволікати більше не можна, і того ж таки дня пробрався до колодязя біля руїн з граніту та алюмінію.

Маленька Віна подалася зі мною. Дорогою до колодязя вона весело танцювала, але коли ми підійшли до нього, і я перегнувся через цямрину й зазирнув униз, страшенно захвилювалася.

— До побачення, Віночко! — я поцілував її, нахилився до отвору й почав обмацувати виступи на стінах. Відверто кажучи, я поспішав, бо боявся, що рішучість зрадить мене. Спершу Віна лише дивувалася, а тоді з жалібним криком кинулася до мене й заходилась тягти назад своїми маленькими рученятами. Думаю, що її втручання тільки змусило мене довести справу до кінця. Я відштовхнув її, може, навіть трохи брутально, і за секунду був уже в колодязі. Перекривлене жахом обличчя Віни схилилося над отвором. Щоб заспокоїти її, я всміхнувся, але зараз же глянув униз — доводилось уважно придивлятися до непевних виступів, за які я чіплявся.

Колодязь, куди я поліз, був ярдів двісті завглибшки. Спускатися треба було по металевих виступах у стінах колодязя, пристосованих для істот, набагато менших і легших за мене. Через це я скоро втомився… але не тільки втомився. Один із металевих виступів зігнувся під моєю вагою, і я мало не полетів у чорну безодню. Якийсь момент я висів на одній руці і надалі вже не наважувався спинятися для відпочинку. Дарма що боліли руки й спина, я спускався прямо сходинками якомога швидше. Наді мною, в отворі колодязя, в темній блакиті неба сяяла зірка і чорною тінню вимальовувалась голівка Віни. Стугін машин унизу ставав дедалі чутніший і неприємніший. Все, крім маленького кружала вгорі, було зовсім чорне. Коли я знову підняв голову, Віни вже не було видно.

Самопочуття моє було жахливе. Я навіть хотів був повернути назад, так і не дослідивши Підземного Світу. І все-таки спускався далі. Нарешті мені пощастило: праворуч я ледь розрізнив якийсь невеличкий отвір у стіні. Я вліз туди й опинився у вході до вузького підземного тунелю, де можна було лягти й перепочити. Це було саме вчасно. Руки мої пашіли, спина нила, я тремтів, боячися, що ось-ось зірвуся. До того ж непроглядний морок дуже впливав на мої очі. Повітря було сповнене гудінням машин, що накачували в колодязь повітря.

Не знаю, чи довго я так пролежав. Привів мене до тями дотик чиєїсь маленької руки, що обмацувала моє обличчя. Я миттю схопився, запалив сірник і побачив три білі постаті, подібні до тієї, що я бачив уже колись серед руїн. Вони вмить відсахнулися від світла: морлоки, як я вже казав, постійно жили в цілковитій темряві, і в них були величезні очі, що відбивали світло, як зіниці глибоководних риб. Звичайно, вони бачили мене в цьому мороці і, наскільки я помітив, зовсім не боялися мене. Так, коли я запалив сірник, вони кинулися тікати й поховалися в чорних западинах та тунелях, звідки тільки блищали їхні дивні очі.

Я пробував заговорити з ними, та їхня мова, очевидно, відрізнялася від мови елоїв, і я мусив покладатись лише на власні сили; в мене знову майнула думка тікати, навіть не починаючи своїх досліджень. Проте я сказав собі: "Це твій обов’язок",— і навпомацки рушив тунелем далі. Шум машин чувся ще виразніше. Нарешті стіни розступилися. Я запалив сірник і побачив, що опинився в просторій склепінчастій печері. Я не встиг її роздивитися всю, тому що сірник скоро погас.

Побачив я, звісно, небагато. З темряви виступили обриси чогось подібного до величезних машин, що відкидали чудернацькі тіні, під захист яких поспішили втекти примарні морлоки. Між іншим, у печері було дуже душно і тхнуло свіжою кров’ю. Трохи далі стояв маленький стіл з білого металу, на якому лежало щось наче м’ясо. Отже, морлоки, виявляється, були м’ясоїдні! Пам’ятаю, що тоді мене здивувало: м’ясом яких тварин вони харчуються. Усе я відчував і бачив дуже неясно: і важкий запах крові, і величезні тьмяні тіні, і ці огидні постаті, що,

причаївшись у затінках, чекали, коли знову западе морок. Аж ось сірник мій, догоряючи, обпік мені пальці й упав з рук, блимнувши в темряві червоною цяткою.

З того часу я не раз думав про те, як погано був підготовлений до такої подорожі. Вирушаючи на Машині Часу, я був безглуздо впевнений, що люди Майбутнього випередили нас у всьому. В мене не було ні зброї, ні ліків, ні тютюну, а курити мені часом хотілося страшенно,— навіть сірників я не взяв у достатній кількості. Та й про фотоапарат не подумав. А можна було б зафіксувати цей Підземний Світ і на дозвіллі уважно його роздивитися. Тепер же зі мною була лише та зброя, якою обдарувала мене природа,— руки, ноги й зуби. Ці засоби самозахисту та ще чотири останні сірники — ото й усе, що в мене залишалося.

Іти далі в темряві, серед цих машин, я боявся,— я ж тільки зараз побачив, що мій запас сірників кінчається. Мені ніколи й на думку не спадало бути ощаднішим, і я спалив їх не менше як півкоробки, вражаючи елоїв, для яких огонь був новина. Я стояв, замислившись, з цими чотирма сірниками в руках, коли це відчув, як чиїсь тонкі пальці помацали моє обличчя. На мене війнуло якимось смородом. Мені здалося, що я чую дихання цілого натовпу цих жахливих маленьких створінь. Я відчув, як хтось обережно намагається відібрати в мене сірники, а чиїсь руки тягнуть мене ззаду за одежу. Неприємно було відчувати, що ці невидимі істоти обмацують тебе. І тоді в темряві я раптом усвідомив, що мені не збагнути їхніх намірів та вчинків. Я крикнув на них так голосно, як тільки міг. Вони відскочили назад, а потім, я виразно чув, як почали знову наближатися і, осмілівши, стали тягти мене назад, про щось перешіптуючись між собою. Я затремтів і, майже не тямлячись, скрикнув удруге. Цього разу вони перелякалися менше і, якось дивно хмикаючи, немов сміючись, знову підійшли до мене. Зізнаюся, мене охопив жах. Я вирішив запалити ще одного сірника і тікати під захистом світла. Так я й зробив. Запаливши ще клапоть паперу, що знайшовся у мене в кишені, я відступив до вузького тунелю. Та коли ввійшов туди, мій вогонь погас, і я почув, як у темряві, наче

листя на дереві, зашелестіли морлоки. Вони кинулись за мною, їхні кроки лунали тихо й часто, немов дощові краплини.

За хвилинку мене схопило кілька рук, силкуючись відтягти назад. Я запалив другого сірника й помахав ним перед самими їхніми обличчями. Ви не можете й уявити собі, які то були бридкі, нелюдські обличчя — бліді, без підборідь, а сірувато-червоні очі великі, блискучі й без повік. Як витріщилися вони на мене, засліплені й здивовані! Та я не мав часу роздивлятися, запевняю вас. Я відступив ще і, коли погас другий сірник, запалив третього, що догорів саме тоді, як я дістався до отвору колодязя. Я трохи перепочив, бо мені аж млосно ставало від невпинного стукоту помпи внизу. Тільки я взявся за виступ, як мене в ту ж мить схопили за ноги й силоміць потягли назад. Я черкнув останнім сірником… він зараз же й погас. Та руки мої були вже на виступах, і, шалено відбиваючись ногами од морлоків, я мерщій подерся вгору. Вони стояли внизу і, блискаючи очима, стежили за мною. А якийсь малий негідник деякий час навіть переслідував мене, мало не стягнувши з моєї ноги черевика.

Дорога нагору здалася мені нескінченною. Коли лишалося пролізти десь двадцять-тридцять футів, мене почало нудити, і я ледве не зомлів. Останні кілька ярдів були найжахливіші. Декілька разів голова в мене йшла обертом, і я вже думав, що падаю. Нарешті я таки якось вибрався з колодязя, хитаючись пройшов через руїни, вийшов на сліпуче сонячне світло і впав долі. Навіть сама земля здалася мені тут чистою та запашною. Пригадую, як Віна цілувала мені руки та обличчя, як навколо лунали голоси інших елоїв… І тут я знепритомнів.

X. Коли настала ніч

Тепер моє становище погіршилося. Якщо не враховувати хвилини відчаю в ту ніч, коли я загубив Машину, мене ще підтримувала надія на втечу з майбутнього світу, але мої нові відкриття похитнули її. До цього часу я вважав, що на заваді мені стоять тільки дитяча безпосередність тих маленьких людей та ще якась невідома сила, яку неважко буде

подолати, як тільки я познайомлюся з нею. Тепер же виникла нова перешкода — морлоки, ці злісні, нелюдські створіння. Я інстинктивно зненавидів їх. Раніш у мене було відчуття людини, що впала в яму й думає лише про те, як вибратись із неї. Тепер я почував себе звіром у пастці, до якого наближається ворог.

Цим ворогом, як не дивно, була нічна темрява під час нового місяця. Страх перед нею збудила в мені Віна своїми спершу мало зрозумілими натяками про темні ночі. Неважко було здогадатися, що означають її слова. Щербатий місяць дедалі танув, а морок ночі ставав усе глибшим і тривалішим. Тепер я хоч частково зрозумів, чому наземні люди так бояться темряви. Я намагався розгадати, які ж мерзенні діла творять морлоки в безмісячні ночі. Тепер я переконався, що й друга моя гіпотеза не відповідає дійсності. Може, мешканці Горішнього Світу і були колись привілейованим класом, а морлоки — їхніми покірними слугами, та це давно вже минулося. Два види людського роду, що утворилися внаслідок еволюції суспільства, переходили, а може, й зовсім перейшли, до нових взаємин. Елої, подібно до королів з дому Каролінгів,6 виродились у гарненьких нікчем. Вони розкошували на поверхні землі тільки з ласки морлоків, що, живучи незліченними поколіннями під землею, призвичаїлися там і вже не могли терпіти денного світла. Морлоки одягали їх, задовольняли всі їхні потреби лише тому, що вже звикли працювати на них. Вони робили це так само підсвідомо, як кінь, стоячи на місці, б’є копитом або людина радіє впольованій дичині. Звички, основа яких давно зникла з життя, за інерцією існували далі. Але для мене було ясно, що колишні взаємини тепер змінилися на протилежні. Немезіда вже занесла меча над головою цих тендітних істот. Багато століть, тисячі поколінь тому, людина позбавила свого ближнього щастя та сонячного світла. А тепер цього покривдженого брата неможливо було впізнати. Елої розпочинали заново вчитися науки життя — вони знову відчули Страх. І раптом перед моїми очима постали ті шматки м’яса, що я бачив під землею. Дивно, чого це вони згадалися мені — я ж і не думав про те, наче хтось збоку навіяв мені цей спогад. Я намагався пригадати, як виглядало те м’ясо. Щось тут було знайоме, але що саме, я ще не міг сказати. Між цими маленькими безпорадними

перед темрявою людьми і мною була величезна різниця. Я народився за нашої доби, за доби розквіту людської раси, коли Страх не сковує людину, а таємниця втратила свої чари. Я, в усякому разі, міг захистити себе. Не гаючи часу, я вирішив знайти яку-небудь зброю й розшукати безпечне місце для ночівлі. Маючи такий притулок, я знову буду ставитися до цього дивного світу з впевненістю, яка в останні ночі починала вже покидати мене. Я знав, що не засну тепер, доки не переконаюся, що ніяка небезпека не загрожує мені. Від самої згадки про те, як вони обмацували моє обличчя, мене пройняв мороз.

Вдень я пішов блукати долиною Темзи, але ніде не знаходив місця, куди морлоки не змогли б дістатися. Від таких спритних істот — досить хоча б згадати, як вправно вони спускаються у свої колодязі,— жодне дерево й жодна будівля не можуть бути надійним захистом. Тут я подумав про високі башти й блискучі стіни Палацу з Зеленої Порцеляни і ввечері, посадивши на плече Віну, подався до пагорбів, що маячіли на південному заході. Я гадав, що до цього палацу миль сім-вісім, але насправді виявилося близько вісімнадцяти. Уперше я побачив цей палац одного туманного дня, коли віддаль завжди здається меншою. А тут, як навмисно, у мене ще зламався підбор на одному з черевиків, і цвях в’їдався в п’яту: то були старі розтоптані черевики, які я носив удома. Отже, я ще й накульгував. Сонце вже зайшло, коли на ясно-жовтому небі постав темний силует палацу.

Віна спершу зраділа, що я несу її, та згодом попросила спустити на землю й бігла поруч зі мною, зриваючи квітки й запихаючи їх мені до кишень. Мої кишені завжди дивували Віну, і нарешті вона вирішила, що то була своєрідна ваза для квітів. Принаймні використовувала вона їх тільки для цього… До речі, перевдягаючись, я знайшов у ній…

(Мандрівник у Часі замовк, засунув руку в кишеню й поклав на стіл дві зів’ялі квітки, подібні до нашої білої мальви. Потім знову почав розповідати.)

— Було вже поночі, а ми все ще йшли схилом у напрямі до теперішнього Вімблдона. Віна стомилася й хотіла повернути назад до будинку з сірого каменю. Я показав їй на башти Палацу з Зеленої Порцеляни й спробував на мигах пояснити, що ми знайдемо там цілком певне сховище від страху.

Ви знаєте, яка врочиста тиша облягає світ, коли починає сутеніти? Навіть листя на дереві не шелесне. На мене те вечірнє безгоміння завжди навіює невиразне почуття якогось очікування. Небо було далеке й чисте, і лише на обрії видніло кілька смугастих хмарин. Оте саме очікування викликало в мені зараз жах. У сутіні вечора мої почуття якось ніби загострилися. Мені здавалося навіть, що я відчуваю порожнечу під ногами і бачу крізь землю морлоків, які метушаться в своєму мурашнику, чекаючи, коли впаде ніч. Мені вже здавалося, що мою появу у їхньому лігві вони сприйняли як оголошення війни. І навіщо забрали вони мою Машину Часу?

Ми тихо просувалися вперед, а присмерки поволі переходили в ніч. Синя далечінь потемнішала. На небі одна за одною спалахували зірки. Земля стала тьмяно-сіра, дерева — чорні. Страх і втома збороли мою супутницю. Я взяв Віну на руки, почав її заспокоювати і пестити. Вона обхопила мене за шию, притулилася личком до мого плеча й заплющила очі. Довгим схилом зійшли ми в долину, і в темряві я трохи не впав у маленьку річку. Перебрівши її, я видряпався на протилежний берег долини, проминув кілька будинків і якусь статую, схожу на фавна, тільки без голови. Тут також росли акації. Досі я ніде не бачив морлоків, але ж було ще рано, і найтемніші години — перед сходом місяця — ще не настали.

З вершини сусіднього пагорка я побачив темне пасмо лісу і зупинився, не знаючи, що його робити. Праворуч і ліворуч був суцільний ліс. Виснажений утомою, відчуваючи пекучий біль у п’яті, я обережно спустив Віну з плеча і сів на траву. Палацу з Зеленої Порцеляни я вже не бачив і не знав, чи в тому напрямі йду. А які небезпеки могли чекати на мене в лісі? Крізь густі віти дерев не доходило, мабуть, і мерехтіння

зірок. Якщо б і не загрожувало мені нічого — я відганяв навіть саму думку про це,— там усе-таки було досить коріння, щоб спіткнутися, і стовбурів дерев, щоб розбити голову. До того ж я був украй змучений денними пригодами і вирішив не йти в ліс, а перебути ніч на відкритому місці.

На моє щастя, Віна швидко заснула. Я обережно закутав її у свою куртку, сів поруч і став чекати, коли зійде місяць. На галявині було затишно й тихо, а з мороку лісу долинав якийсь шурхіт. Ніч була надзвичайно ясна, і в мене над головою сяяли зорі. Їхнє мерехтіння заспокоювало мене. Між іншим, усі старі сузір’я позникали протягом такого довгого часу: вони набули нових обрисів завдяки тим повільним переміщенням зірок, які стають відчутними лише через багато поколінь. Тільки Молочний Шлях здавався все тим самим споконвічним потоком зоряного пилу. На півдні з’явилася нова для мене червона зірка, яскравіша за наш блідий Сіріус. А між цих іскристих цяток привітно й лагідно, наче усміхнене обличчя давнього друга, сяяла якась планета.

Глянувши на ті зірки, я раптом відчув, які мізерні мої клопоти та й взагалі уся земна метушня. Я думав про безмежні простори, що відділяють нас од зірок, про поступ небесних тіл з невідомого минулого до невідомого майбутнього. Я думав про ті велетенські кола, які описує у просторі вісь землі. Поки я мчав на своїй Машині, вона описала їх лише сорок разів. І за цей час уся діяльність, усі традиції, складна організація, народи, мови, літератури, людські поривання, навіть сама пам’ять про Людину, яку я знав раніше,— усе це безслідно зникло. Натомість з’явилися нові тендітні істоти, що забули про своє високе походження, і білуваті створіння, які так лякали мене. Тоді я подумав про Великий Жах, що лежав між двома видами людського роду, і аж здригнувся, збагнувши раптом, що то за м’ясо бачив у морлоків. Але ж це було б занадто жахливо! Я глянув на маленьку Віну, що спала поруч зі мною, на її світле обличчя, ясне, як зіронька, і одразу ж відігнав від себе цю думку.

Цілу довгу ніч я намагався не думати про морлоків і, аби скоротити час, почав шукати на небі сліди старих, знайомих сузір’їв. Небо було чисте, і лише зрідка пробігала по ньому легенька хмаринка. Кілька разів я вже мало не заснув. Нарешті, коли я зовсім знесилів, небо на сході почало яснішати, ніби відбиваючи якесь безбарвне полум’я, і незабаром на ньому з’явився наш старий блідий місяць з маленькими ріжками. А слідом за ним, наздоганяючи й перемагаючи його своїм сяйвом, зайнялася тьмяна зоря, що ставала дедалі рожевіша й тепліша. До нас не наближався жоден морлок,— та тієї ночі я, власне, й не бачив їх на пагорку. У світлі оновлюваного дня всі нічні страхи здавалися мені безпідставними. Я підвівся. Нога в черевику без підбора спухла, п’ята аж горіла. Тоді я знову сів, роззувся й викинув свої черевики.

Я збудив Віну, і ми з нею ступили в ліс, тепер зелений і привітний, а не чорний і загрозливий, як уночі. Декілька знайдених плодів угамували наш голод. Невдовзі нам почали траплятися ці гарненькі наземні люди. Вони сміялися й танцювали під ясним сонцем так весело, ніби в природі й не існувало ночей. Мені знову спало на думку бачене в морлоків м’ясо. Тепер я не мав уже сумніву, звідки воно взялося, і від щирого серця пожалів цей кволий струмочок, що залишився від потужного колись потоку людства. Певно, в далекому минулому сталося так, що морлокам забракло їжі. Може, вони якийсь час харчувалися пацюками або якоюсь іншою поганню. Адже і в наш час людина не така вже вибаглива щодо харчів, як була колись,— мавпа, скажімо, значно вибагливіша. Наша огида до м’яса людського — зовсім не такий уже закоренілий інстинкт. Значить, оті нащадки людей... Я намагався глянути як учений. Врешті-решт морлоки набагато менше схожі на людей і набагато віддаленіші від нас, ніж канібальські предки чотири тисячі років тому. І свідомості, яку обурювало б людожерство, у них давно вже не існує. Чого, власне, мені хвилюватися? Елої, очевидно, просто худоба, і морлоки, наче мурахи тлю, розводять їх собі на їжу; може, навіть підгодовують їх... А Віна безтурботно бігала круг мене, витанцьовуючи.

Тоді я почав заспокоювати себе, кажучи, що той жах є кара за людське себелюбство. Люди жили в розкошах, добре знаючи, що

добробутом завдячують праці своїх братів. Вони виправдовували себе неминучістю такого ладу, аж ось прийшов час — і та ж таки неминучість обернулася проти них. Я навіть — на зразок Карлейля7 — намагався збудити в собі зневагу до цієї звироднілої аристократії, але даремно. Хоч як змиршавіли елої розумово, в них, проте, збереглося багато людського, і я відчував симпатію до них, поділяв їхні страхи й шкодував, що вони так занепали.

На той час я ще не знав як слід, що мені робити. Передусім я мав знайти собі безпечний притулок і подбати про якусь металеву чи кам’яну зброю. То було конче необхідно. Далі я сподівався винайти якийсь спосіб здобувати вогонь, щоб завжди мати змогу запалити смолоскип,— це ж було б найкращою зброєю проти морлоків. Згодом я мусив якимось способом розбити бронзові панелі під Білим Сфінксом — я вже подумував змайструвати таран.

Я був певний, що, якби мені пощастило пройти крізь ті двері, та ще й з вогнем у руках, я знайшов би свою Машину і міг би вибратись із цього Майбутнього. Навряд чи морлокам вистачило сил затягти її дуже далеко. Віну я вирішив забрати з собою, повертаючись у наш час. Обмірковуючи всі ці плани, я все простував до палацу, який обрав собі за оселю.

XI. Палац із Зеленої Порцеляни

Опівдні ми підійшли до Палацу з Зеленої Порцеляни. Він був незаселений і лежав у руїнах. У вікнах лише подекуди зосталися шибки, а на землі валялися великі шматки зеленої облямівки, що повипадали з поіржавілих металевих рам. Палац стояв на моріжку, на вершині високого пагорба. Перед тим як увійти до будівлі, я глянув у північно-східному напрямі й дуже здивувався, побачивши щось ніби гирло річки, а може, й затоку там, де, на мою думку, мусили колись бути Вондсворт і Беттерсі. І тоді я подумав, які зміни могли статися за цей час із морськими істотами, але розмірковував про це недовго.

Як виявилося, палац і справді був із порцеляни. На фасаді його виднівся якийсь напис невідомою мовою. Мені спало на думку,— наївний же я був! — що розібрати цей напис могла б допомогти мені Віна, та вона, а це було дуже прикро, не мала ніякого уявлення про письмо. Здається, я вбачав у ній більше людського, ніж вона на те заслуговувала, мабуть, тому, що ставилася вона до мене занадто по-людському.

Величезні половинчасті парадні двері палацу були розламані і стояли отвором, а за ними, замість звичайного вестибюля, ми побачили довгу галерею, освітлювану збоку вікнами. З першого ж погляду це нагадало мені музей. Паркетну підлогу вкривав грубий шар пилюки; під таким же сірим покриттям лежали рядами найрізноманітніші речі. Посеред галереї стовбичила якась дивна висхла фігура — очевидно, нижня половина велетенського кістяка. По його кривих ногах я здогадався, що то була давно вимерла тварина, з роду мегатеріїв. Долі, поряд з нею, в густій пилюці лежали череп і верхня частина скелета. На тому місці, куди з продірявленого даху стікала вода, валялися зовсім зотлілі кістки. Далі ми знайшли велетенський скелет бронтозавра. Це підтверджувало моє припущення, що тут був музей. Під стіною галереї були наче якісь перекошені полиці; обтрусивши з них пил, я впізнав старі знайомі засклені шафи наших часів. Видно, вони були герметично закриті, бо речі тут збереглися добре.

Мені стало ясно, що ми знаходилися серед руїн велетенського музею, схожого на Південно-Кенсінгтонський, але побудованого значно пізніше. Тут, очевидно, був відділ палеонтології, дуже багатий на викопні тварини. На жаль, неминучий процес розкладу, хоч і позбавлений, завдяки знищенню бактерій та грибків, дев’яноста відсотків своєї сили, поволі, але неухильно, нищив ці скарби. Тут і там я бачив сліди перебування в музеї маленьких людей — деякі з експонатів було поламано, а деякі понанизувано на очеретини, вітрини подекуди понищено. То була, як я гадав, робота морлоків. Навкруги стояла тиша. Порох притишував звуки наших кроків. Віна, яка тим часом бавилась,

катаючи по нахиленому склу вітрини морського їжака, підійшла до мене, зупинилась поруч і тихенько взяла за руку.

Цей пам’ятник зниклої інтелектуальної доби так вразив мене, що спершу я й не подумав про користь, яку міг би мати з нього. Я навіть на якийсь час забув про свою Машину Часу.

Судячи з розмірів, у Палаці з Зеленої Порцеляни повинна була міститися не тільки палеонтологічна галерея. Може, в ньому був і історичний музей, а може, навіть і бібліотека. Для мене в моєму становищі це було б набагато цікавіше, ніж геологічна виставка часів занепаду. Оглядаючи далі Палац, я натрапив на коротку галерею, що йшла під прямим кутом до першої. Тут, певно, були мінералогічні колекції, і шматок сірки відразу навів мене на думку про порох. Проте я ніде не міг знайти й сліду селітри або яких інших азотнокислих солей. Безсумнівно, вони розпорошилися вже багато віків тому. Але сірка не давала мені спокою й навертала до всіляких міркувань. Решта речей у цій галереї, дарма що в цілому вони збереглися найкраще, не викликала в мене великого інтересу. Я не фахівець-мінералог і тому подався до іншого напівзруйнованого крила будівлі, що йшло рівнобіжно з першим. Воно, очевидно, було призначене для натуральної історії, але всі експонати попсувалися так, що впізнати їх було неможливо. Кілька поморщених і почорнілих залишків того, що колись було опудалами тварин, висохлі мумії в посудинах, колись повних спирту, брунатний пил спорохнілих рослин — оце й усе. Шкода! Бо я хотів би простежити етапи, якими йшло підкорення тваринного світу владі людини. Далі ми вступили до величезної, дуже темної галереї, підлога якої спускалася вниз від того краю, з якого ми ввійшли. Зі стелі звисали білі кулі; деякі з них були розбиті. Я здогадався, що галерея ця колись мала штучне освітлення. Тут я вже був більше у своїй сфері. По обидва боки галереї височіли громаддя якихось машин, покритих іржею і поламаних, але деякі з них були ще в досить пристойному стані. Ви знаєте мій нахил до механіки і не здивуєтеся, коли я скажу, що мені закортіло походити серед цих машин — а надто тому, що більша частина їх вразила мене своєю новизною та незрозумілістю, і я міг лише неясно здогадуватись

про їхнє призначення. Мені спало на думку, що, коли б я зміг розібратися в усіх цих механізмах, у мене в руках була б непогана зброя проти морлоків.

Раптом Віна так щільно притислася до мене, що я аж здригнувся. Якби не вона, я й не помітив би, що підлога стає дедалі похилішою. Той кінець галереї, через який ми ввійшли, був ще понад землею й освітлювався кількома вузькими вікнами. В міру нашого просування земля ніби підіймалася та затуляла вікна, і нарешті позалишалися тільки невеликі щілини, як у Лондоні перед півпідвалом, крізь які ледь-ледь пробивалося світло. Захопившися оглядинням машин, я й не помітив, що світла ставало все менше, і тільки дотик Віни повернув мене до дійсності. Тоді я спинився й побачив, що далі галерея тоне в глибокому мороці. Пилу на підлозі вже поменшало, і лежав він не таким рівним шаром. В напрямі до темного кінця галереї на ньому вирізнялися сліди маленьких вузьких ступень. У мене знову з’явилося відчуття безпосередньої близькості морлоків. Я зрозумів, що, вивчаючи машини, тільки гаю час. Було вже далеко по полудню, а я не мав ще ні зброї, ні притулку, ні засобу забезпечити себе вогнем. І знову з темної далечини галереї до мене долинув той самий дивний стугін і шум, який я вчора чув у колодязі.

Я взяв Віну за руку. Але тут у голові в мене майнула нова думка, я облишив Віну й повернувся до одної з машин. На ній стирчав важіль, подібний до тих, що бувають на залізничних стрілках. Ступивши на підніжок, я обіруч ухопився за цей важіль і щосили натиснув на нього. Віна, залишившись сама, почала гірко плакати. Розрахував я досить правильно, бо за хвилину важіль таки зламався, і я вернувся до Віни, маючи в руках палицю, придатну, щоб розтрощити черепа першому-ліпшому морлокові. А мені страшенно хотілося знищити хоча б одного з них. Ви, може, вважаєте, що то нелюдський вчинок — убивати своїх нащадків? Але людські почуття щодо цих створінь були ні до чого. Тільки небажання кидати Віну та страх, чи не потерпить від цього моя Машина, якщо я розпочну війну проти морлоків,— стримали мене, і я не подався зараз же до темного кінця галереї нищити отих тварюк.

Отже, тримаючи уламок в одній руці, а другою обійнявши Віну, перейшов я з цієї галереї до другої — ще більшої, яка спершу здалася мені військовою каплицею, позавішуваною подертими прапорами. Придивившись уважніше, я впізнав у цих полинялих і почорнілих лахміттях напівзотлілі рештки книг. Вони давним-давно розпалися на шмаття, і на них не залишилося й слідів друку. Тільки де-не-де збереглися поморщені корінці та погнуті металеві застібки. Яке промовисте видовище: якби я був письменником, я міг би написати цілий трактат про марність честолюбства. Але в ту мить мене найбільше вразила думка про величезну і безплідну витрату праці, похмурим свідченням чого були всі ці зотлілі фоліанти. Мушу зізнатись, що згадав я тоді і праці філософського товариства, де було вміщено мої сімнадцять статей з фізичної оптики.

Піднявшись широкими сходами, опинилися ми в залі, де колись, певно, був відділ практичної хімії. Тут я сподівався знайти що-небудь корисне для себе. За винятком одного місця під обваленим дахом, решта помешкання збереглася дуже добре. Я пильно обдивлявся кожен непошкоджений ящик і врешті-решт в одному з них — герметично закритому — знайшов коробку сірників. Горіли вони чудово, і навіть волога не пошкодила їх.

— Танцюй! — гукнув я до Віни її рідною мовою.

Тепер у мене була зброя проти огидних створінь, яких ми так боялись. І в цьому занедбаному музеї, на грубому, м’якому килимі пилюки, я — на превелике захоплення Віни — врочисто виконав якийсь складний танець, висвистуючи веселу пісеньку. Почасти то був скромний канкан, почасти — полонез, почасти — вальс (так що аж поли моєї куртки маяли по вітру), а почасти — щось зовсім оригінальне. Ви ж знаєте, що я від природи людина вигадлива.

Я й досі думаю, що ця коробочка сірників, яка уникнула згубного впливу незліченних років, була найдивніша та найкорисніша для мене знахідка. Ще несподіванішим сюрпризом виявилася камфора. Знайшов я

її в банці, що, на щастя, теж була герметично закрита. Спершу я подумав, що то парафін і розбив банку. Та запах камфори — занадто характерний. Серед загального руйнування ця летюча речовина пережила, мабуть, багато тисяч століть. Мені спав на думку один малюнок сепією, яку було виготовлено з викопного белемніта, що загинув і скам’янів десь мільйони років тому. Спочатку я хотів був викинути камфору, та згадав, що вона легко запалюється й горить яскравим полум’ям. З неї вийшла б добра свічка,— отож я сунув камфору в кишеню. На жаль, в галереї не знайшлося ні вибухових речовин, ні якогось знаряддя, щоб ним можна було б розбити бронзові двері. Найкращою зброєю залишився той-таки залізний важіль. І хоч потрібних мені речей я знайшов небагато, а проте вийшов з галереї з почуттям значної полегкості.

Я не можу докладно розповісти вам усю історію цього довгого дня. Для того щоб одну за одною переказати всі мої пригоди, мені довелося б добряче напружити втомлену пам’ять. Пригадую довгу галерею, повну заіржавленої зброї, і як я вагався між своїм важелем і мечем або сокирою. Взяти з собою те й друге не міг, а виважити бронзові двері палицею було б зручніш. У галереї тій було багато рушниць, пістолетів та гвинтівок. Більшість із них перетворилася на купу іржі, але деякі, зроблені з якогось невідомого металу, збереглися добре. Патрони й порох, звичайно, давно вже попсувалися. Один куток галереї обгорів і був зруйнований. Може, саме тут вибухнули набої. В іншому місці ми бачили велику колекцію ідолів — полінезійських, мексиканських, грецьких, фінікійських… думаю, з усіх країн світу. І тут, поступаючись непоборному бажанню, я накреслив своє ім’я на носі якогось південно-американського чудовиська.

З наближенням вечора цікавість моя почала зменшуватись. Я проходив багатьма запорошеними, мовчазними, почасти зруйнованими галереями, експонати яких поперетворювалися на купи іржі та обвуглених уламків. В одному місці я несподівано натрапив на модель копальні, а тоді ще, зовсім випадково, в одній герметично закритій вітрині знайшов два динамітні патрони.

"Еврика!" — вигукнув я й радісно розбив вітрину. Але потім засумнівався, узяв один із патронів і пішов до невеличкої бічної галереї, щоб там випробувати свою знахідку. Ніколи не зазнавав я такого розчарування, як у ті п’ять-десять хвилин, чекаючи вибуху, що так і не стався. Безсумнівно, патрони також були несправжні, і я мусив би про це здогадатися. Думаю, що якби ними можна було скористатись, я зараз же кинувся б до Сфінкса й висадив у повітря бронзові двері, а це — як підтвердили дальші події — остаточно позбавило б мене шансів розшукати Машину Часу.

Наскільки пригадую, після того ми вийшли на невеличкий дворик між крилами палацу. Він був укритий травою, на ньому росло троє фруктових дерев. Ми спочили й трохи підживилися. Надвечір я почав обмірковувати наше становище. Насувалася ніч, а надійної схованки в нас ще не було. Але тепер це питання мало непокоїло мене. Я мав зброю, що якнайкраще могла захистити нас од морлоків,— сірники. А на той випадок, якби виникла потреба в яскравішому освітленні — у мене в кишені була камфора. Найрозважливіше, здавалося мені,— перебути ніч на вільному повітрі під захистом вогню, а ранком — податися шукати Машину. Єдиною моєю зброєю в цих пошуках був залізний важіль. Та, познайомившись ближче з навколишнім світом, я почав ставитися до бронзових дверей по-іншому. До цього часу я не наважувався ламати їх, боячись таємниці, що ховалася за ними. Ніколи не здавались вони мені дуже міцними, і я думав, що зможу легко виламати їх своїм важелем.

XII. У темряві

Ми вийшли з Палацу, коли сонце вже сховалося за обрієм. Я вирішив завтра вранці повернутися до Білого Сфінкса, а тим часом хотів, поки ще не зовсім споночіло, вибратись із лісу, який затримав мене вчора. Я мав на думці відійти якомога далі, а тоді, розклавши багаття, переночувати під захистом вогню. Отож дорогою я збирав хмиз та суху траву і набрав цілий оберемок. Посуватися вперед з таким вантажем ми могли тільки дуже повільно, і до того ж Віна страшенно втомилася. Хотілося спати й мені. Коли ми наблизилися до лісу, була вже ніч. На

узліссі, налякана темрявою, Віна спинилася, а мене дивне передчуття якогось неминучого лиха, навпаки, штовхало вперед. Я не спав ніч і два дні трусився, як у пропасниці, був роздратований і відчував, що до мене підкрадається сон, а разом із ним і морлоки.

Поки ми вагалися, в чорних кущах позаду я побачив три принишклі постаті. Навколо були хащі й висока трава, і вони могли непомітно наблизитися до нас. Ліс, здавалося, був не менше як милю завширшки. Якби нам пощастило дістатися до відкритої галявини на схилі, ми могли б уважати себе в безпеці. Я гадав, що освітлюючи собі шлях сірниками та камфорою, можна ризикнути. Але, щоб запалювати сірники, треба мати вільні руки, отже, довелося б кинути хмиз. Я неохоче поклав його на землю. І тут мені заманулося побавити наших приятелів, підпаливши це сухе гілля. Згодом я побачив усю божевільну нерозважливість цього вчинку, але тоді він видався мені чудовим способом прикрити наш відступ.

Не знаю, чи думали ви коли-небудь, яким незвичайним явищем повинен здаватися вогонь у помірному кліматі, де немає людини. Сонячні промені лише зрідка бувають настільки сильні, щоб запалити яку-небудь деревину, навіть коли їх збирають в один фокус краплі роси, як це трапляється в тропічних країнах. Блискавка вдаряє, обвуглює, але рідко призводить до спустошливої пожежі. Гниючі рослини можуть іноді тліти під впливом внутрішньої хімічної реакції, але при цьому майже ніколи не спалахує полум’я. За цієї доби занепаду цивілізації на землі забули навіть, як здобувати вогонь. Червоні язики, що лизнули мій хмиз, були для Віни видовищем новим і дивовижним.

Вона хотіла підбігти до багаття й погратися з ним. Вона б навіть і в вогонь кинулась, якби я не затримав її. Та я вчасно, незважаючи на опір, вхопив свою супутницю на руки і сміливо заглибився в ліс. Деякий час дорогу мені освітлювало багаття. Озирнувшись назад, я між стовбурів дерев побачив, як полум’я перехопилося на найближчі кущі, і вогонь покрученою смугою поплазував по траві пагорба. Я засміявся й знову повернув до чорних дерев переді мною. Було зовсім темно. Віна

конвульсійно чіплялась за мене. Мої очі так призвичаїлись до темряви, що я бачив і оминав коріння, яке виступало з землі. Над нами висів чорний морок, і лише де-не-де виблискували клапті синього неба. Я не запалив жодного сірника, бо руки мої були зайняті — на лівій я ніс Віну, а в правій тримав залізний важіль.

Спершу я чув тільки хрускіт гілок під ногами, легкий шелест вітру над головою, власне дихання та стукіт серця. Потім почувся якийсь дивний шерех, але я вперто просувався вперед. Шерех ставав усе виразніший, далі я почав розпізнавати звуки й голоси, що з ними познайомився в Підземному Світі. Очевидно, то були морлоки, які цілою зграєю гналися за нами. І справді, за хвилину я відчув, як мене вхопили за куртку, а згодом — за руку. Віна затрусилася всім тілом і принишкла.

Саме був час запалити сірник. Але щоб дістати його, я мусив поставити Віну на землю. Поки я шукав у кишені коробку з сірниками, в темряві біля моїх ніг зчинилася метушня. Віна мовчала, а морлоки щось бурмотіли, їхні м’які маленькі руки ковзали по моєму вбранні, по спині, торкалися навіть шиї. Нарешті сірник зашипів і загорівся. При світлі його я побачив білі спини морлоків, що тікали під захист дерев. Квапливо витягши з кишені шматок камфори, щоб запалити його, коли сірник почне гаснути, я подивився на Віну. Вона нерухомо лежала долі, пригорнувшись до моїх ніг. Охоплений жахом, я нахилився до неї. Вона, здавалося, ледве дихала. Я запалив шматок камфори й кинув його на землю. Коли він, спалахнувши, відігнав морлоків і розвіяв темряву, я став навколішки й підняв Віну. Ліс позад нас гудів гомоном і бурмотінням величезного натовпу.

Віна, очевидно, знепритомніла. Я обережно поклав її на плече і, підвівшись, зібрався йти далі, але мене приголомшила жахлива думка: пораючись із сірниками та з Віною, я повертався на всі боки і тепер не мав ніякого уявлення, в якому напрямі йти далі. Може, я йду до Палацу з Зеленої Порцеляни? Мене пройняв холодний піт. Треба було зараз же на щось зважуватись. Я вирішив розвести вогонь і отаборитися тут, де ми стояли. Отже, опустивши все ще нерухому Віну на оброслий мохом пень,

я, поки не погасла камфора, кинувся збирати сухі гілки та листя. Тут і там з темряви дивилися на мене блискучі, як карбункули, очі морлоків.

Камфора востаннє спалахнула й погасла. Я запалив сірник. Два білі створіння, що підкрадалися до Віни, метнулися вбік. Одне з них засліпив огонь, і воно наштовхнулося просто на мене. Я не розгубився і щосили вдарив його кулаком. Почувся хряскіт кісток. Потвора зойкнула з болю, заточилася й упала. Я запалив другий шматок камфори й знову став збирати хмиз. Тут виявилось, що листя на деревах було зовсім сухе, бо майже цілий тиждень, від часу мого прибуття, не впало й краплі дощу. Тоді, замість того щоб нахилятись і шукати паливо на землі, я почав підстрибувати й обламувати нижні віти дерев. Незабаром моє багаття з зелених і сухих гілок задушливо зачадило, і я міг заощаджувати камфору. Я обернувся до Віни, що лежала біля моєї залізної палиці, і намагався привести її до тями, та вона була наче мертва. Я не міг навіть розібрати, чи дихає вона.

Дим од багаття йшов просто мені в обличчя, і голова моя раптом обважніла. Та ще й повітря було просякнуте запахом камфори. Багаття цього мало вистачити на якусь годину. Відчувши себе виснаженим після важкого дня, я сів на землю. Ліс шумів якимсь незрозумілим сонливим шепотом. Я задрімав нібито на хвилину й зараз же розплющив очі. Довкола було темно, і я відчував дотик морлоків. Визволившись з їхніх чіпких пальців, я сунув руку в кишеню, але сірників там уже не було. Тим часом морлоки знову наблизились і схопили мене. Я миттю збагнув, що трапилося: я заснув і багаття погасло. Мене охопив смертельний жах. З лісу віяло запахом горілого дерева. Мене вхопили за шию, за волосся, за руки і силкувалися збити з ніг. Неможливо описати, який то був жах, коли в темряві мене оповили руки цих м’якотілих створінь. Здавалося, наче я борсаюсь у якомусь страхітливому павутинні. Нарешті вони подолали мене і я упав. Чиїсь маленькі зуби вп’ялися мені в шию, я перевернувся і намацав у цю мить рукою свій залізний важіль. Це надало мені сили. Я звівся на ноги, струснув з себе купу цих людей-пацюків і, вимахуючи палицею, почав гатити морлоків по обличчях. Чути

було, як важіль ляскав по м’яких тілах і трощив кістки. За хвилину я був вільний.

Мене опанувало якесь дивне збудження,— таке буває, кажуть, під час бою. Я знав, що ми з Віною приречені, але мені хотілося, щоб морлоки заплатили за наше м’ясо якнайдорожче. Я притулився спиною до дерева й несамовито вимахував важелем. Ліс був повен крику морлоків. Минула хвилина. Голоси їхні стали пронизливіші, збудження їхнє зростало. Але ніхто не підходив близько до мене. Я пильно вдивлявся в темряву, і зненацька в душі моїй прокинулась надія. А може, морлоки перелякалися? І тут я помітив дивну річ. Темрява, здавалося, світлішала. Я починав невиразно бачити постаті морлоків: троє лежали круг мене, а решта, на диво мені, чомусь безперервним потоком мчала в глибину лісу. І спини їхні тепер були не білі, а червонуваті. Я закам’янів з подиву. Раптом між деревами блимнула й зараз же зникла червона іскорка. Тепер мені стали зрозумілі й запах гару, і той шерех, що переходив уже в гуготіння, і червоні відблиски, і втеча морлоків.

Відійшовши від дерева й оглянувшись назад, я між чорних стовбурів побачив полум’я лісової пожежі. За мною гналося моє перше багаття. Озирнувшись навкруги, я ніде не знайшов Віни. Ззаду мене шипіло й тріщало. Кожен раз, як займалося нове дерево, наче розлягався вибух. Розмірковувати не було часу. З палицею в руках я дременув слідом за морлоками. Шалена то була втеча. Один раз полум’я так швидко обійшло мене з правого боку, що я мусив був зараз же повернути ліворуч. Коли я вибіг нарешті на невеличку галявину, якийсь засліплений пожежею морлок уткнувся мені в ноги, проскочив мимо й кинувся просто в огонь.

Тут мені довелося бути свідком найогиднішого видовища з усіх, які бачив я в тому майбутньому світі. Навкруги було світло, як удень. Посеред галявини був горбок, а на ньому ріс спалений сонцем кущ колючого глоду. За горбком знову розстилався ліс. Жовті язики полум’я вихоплювалися вже й звідти, оточуючи всю галявину вогненною стіною.

На горбку збилися в купу тридцять-сорок морлоків. Знеможені спекою, засліплені полум’ям, вони очманіло металися, натикаючись один на одного. Спершу я забув, що вони нічого не бачать, і в нападі страху трощив їх своєю палицею, як тільки котрий наближався до мене,— одного я вбив, кількох покалічив. Та побачивши, як один із них навпомацки дерся крізь кущі, і почувши їхні жалібні стогони, я зрозумів, що вони зовсім безпорадні перед вогнем, і більше вже не бив їх.

Час від часу який-небудь морлок натикався на мене, і тоді вся постать його виявляла такий невимовний жах, що я перший уступав дорогу. Якусь мить полум’я нібито почало згасати. Ще трохи — і вони знову побачать мене! З переляку я хотів уже був поновити наступ й убити кількох із них, але вогонь спалахнув з новою силою, і я стримався. Уникаючи зустрічі з морлоками, я вештався по горбку і шукав хоч які-небудь сліди Віни. Але вона зникла.

Нарешті я сів на вершині горбка й став дивитися на це дивне, неймовірне збіговисько засліплених істот, що никали круг мене й перегукувались якимись чудними звуками, коли на них падало світло пожежі. По небу вилися пасма диму, і де-не-де крізь отвори в цій далекій — немов з іншого світу — червонуватій завісі поблискували маленькі зорі. Двоє чи троє морлоків зосліпу наштовхнулися на мене, і я, здригаючись від огиди, кулаками прогнав їх геть.

Більша частина цієї ночі здавалася мені кошмаром. Я кусав собі руки й кричав, жагуче бажаючи прокинутись. Я бив кулаками об землю, схоплювався, сідав, блукав по горбку і знову сідав. Тоді тер собі очі й благав Бога допомогти мені прокинутись. Кілька разів бачив я, як морлоки, нахиливши голову, в розпачі кидалися в огонь. Врешті-решт над поблідлим уже полум’ям пожежі, над важкими клубами чорного диму, над пеньками погорілих дерев і над залишками цих бридких створінь заяснів світанок.

Я знову почав шукати сліди Віни, але даремно. Очевидно, її бідне маленьке тільце залишилось десь у лісі. Все ж таки я відчув якусь

полегкість від думки, що, може, Віна уникла жахливої долі. Згадавши про неї, я насилу стримався, щоб не вхопити палицю та не кинутись на цих огидних, безпорадних створінь.

Горбок, як я казав, був наче острівець у лісі. З його вершини крізь хмари диму виднів Палац із Зеленої Порцеляни, звідки я без труднощів знайшов би дорогу до Білого Сфінкса. Залишивши морлоків, які все ще метушилися й стогнали на горбку, я обмотав ноги травою і по димучому попелу, під яким жевріли іскри, попрямував туди, де була захована моя Машина. Я ледве тягнув ноги, бо був дуже стомлений та ще й шкутильгав. Думка про смерть маленької Віни краяла мені серце. Від усього того можна було впасти в розпуку… Тепер, у цій затишній кімнаті, загибель Віни здається мені лише важким сном, але тоді я сприймав це, як непоправну втрату. Того ранку я знову був жахливо самотній. Я почав згадувати про свій будинок, про цей камін, про декого з вас, і мене охопила болісна туга.

Ступаючи по димучому попелу, я зробив одне приємне відкриття — в кишені моїх штанів лежало кілька сірників. Певно, вони випали з коробки перед тим, як її у мене вкрали.

XIII. Пастка в Білому Сфінксі

Близько восьмої чи дев’ятої години ранку я підійшов до тої лави з жовтого металу, на якій милувався навколишнім світом першого вечора мого перебування тут. Я згадав про тодішні свої необдумані висновки і не міг стримати гіркої посмішки з приводу своєї самовпевненості. Тепер переді мною слався той же мальовничий краєвид, була та сама буйна рослинність, ті самі розкішні палаци і величні руїни, та сама сріблясta річка, що спокійно котила свої води між родючих берегів. Серед дерев маяли яскраві вбрання тих гарненьких людей. Дехто з них купався саме там, де я колись урятував Віну, при згадці про неї у мене боляче стиснулося серце. Немов плями на цьому чудовому видовищі, вимальовувались дашки, які прикривали колодязі, що вели до Підземного Світу. Тільки тепер зрозумів я, що ховалося за вродою цього

наземного народу. Безжурний був їхній день, безжурний, як день худоби на пасовиську. Наче худоба, не знали вони про свого ворога й ні про що не турбувалися. І кінець їхній був такий, як і в худоби.

Болісно було думати, як недовго панував над природою людський розум. Він сам укоротив собі віку. Люди вперто прагнули добробуту, вигод усталеного, всебічно забезпеченого суспільства, досягли всього цього, і... ось який їхній кінець. Колись і життя, і власність, очевидно, опинилися в цілковитій безпеці. Заможний був упевнений у своєму багатстві та життєвих вигодах. Бідняк знав, що йому забезпечене життя і праця. Безсумнівно, в тому світі не було ні проблеми безробіття, ні якихось інших невирішених соціальних питань. І настав Великий Спокій.

Ми забуваємо закон природи, який каже, що розумова гнучкість являє собою винагороду за всі небезпеки, зміни й тривоги в нашому житті. Істота, що живе в цілковитій гармонії з оточенням, стає простою машиною. Природа вдається до розуму лише тоді, коли звичка та інстинкт виявляють свою неспроможність. Де немає змін і немає потреби в змінах, там нема й розуму. Володіють ним лише ті істоти, які мають у житті різноманітні потреби і наражаються на небезпеки.

Ось внаслідок чого, гадав я, дійшли наземні люди до своєї нікчемної краси, а підземні — до чисто механічної праці. Але й для цього ідеального стану речей, при всій його механічній довершеності, людству бракувало одного — абсолютної сталості. Можливо, з плином часу людям Підземного Світу почало бракувати їжі. І ось зненацька мати Потреба, яка мовчала протягом тисячоліть, піднесла знову голос і розпочала діяти там, унизу. Підземні мешканці завжди були в контакті з машинами, що, крім навичок, вимагало ще й певної розумової праці. Отже, в цих створіннях мали зберегтися деякі залишки людської енергії. І коли їм забракло їжі, вони повернулися до того, що забороняли колись старі звички. Ось яким уявляв я собі світ у вісімсот дві тисячі сімсот першому році. Люди часто помиляються. Можливо, що й ці мої висновки — хибні. Але, в усякому разі, я тоді думав так і переказую вам свої думки.

Незважаючи на втому, збудження й жахи минулих днів, незважаючи на свій смуток, я замилувався сонячним світлом і мирним краєвидом. Мені неймовірно хотілося спати, і незабаром усі мої розмірковування перейшли в дрімоту. Відчуваючи це, я не став чинити всупереч своїм бажанням, а ліг на м’яку траву й заснув довгим, здоровим сном.

Прокинувся я надвечір. Тепер я був певний, що морлоки не схоплять мене сонного. Потягнувшись, я рушив з пагорка до Білого Сфінкса, тримаючи в одній руці палицю, а в другій — сірники.

І тут на мене чекала велика несподіванка. Бронзові двері в п’єдесталі були відчинені — їх по пазах спустили вниз.

Я спинився біля дверей і на хвилину завагався.

Всередині була невеличка кімната, а на підвищенні в одному з кутків стояла моя Машина. Маленькі важелі від неї лежали у мене в кишені. Отже, після всіх моїх готувань до облоги Білого Сфінкса — така несподіванка! Я кинув на землю свою залізну палицю, майже шкодуючи, що не довелося застосувати її.

Коли я вже схилився, щоб увійти, у голові в мене промайнула одна думка. Враз я зрозумів, чого морлоки хочуть! Стримуючи в собі бажання розреготатися, я переступив через бронзовий поріг і наблизився до Машини. Як не дивно, її було дбайливо почищено і змащено. Згодом я навіть подумав, що морлоки, може, пробували й розбирати Машину, силкуючись своїм недалеким розумом збагнути її призначення.

Поки я стояв та розглядав свій апарат, зазнаючи насолоди від самого дотику до нього, трапилося те, на що я й чекав. Бронзові двері раптом піднялися й стукнулись об горішній край рами. Я опинився в темряві — у пастці, як гадали морлоки. Я стиха засміявся.

Чулося вже їхнє бридке хихотіння, коли вони наближалися до мене. Якомога спокійніше я спробував черкнути сірником. Мені лишалося тільки закріпити важелі й зникнути, наче привид. Та я забув про одну дрібницю. Ці кляті сірники могли запалюватись тільки тоді, коли їх потруть об коробку.

Спокій мій,— ви легко можете собі це уявити,— раптом зник. Маленькі створіння були вже близько. Одне доторкнулося до мене. Я щосили вдарив його у темряві важелем і почав вилазити на сідельце. Мене вхопила чиясь рука, потім — інші. Довелося відривати їхні чіпкі пальці від важелів і одночасно намацувати осі, куди ці важелі нагвинчувалися. Одного вони вже були висмикнули в мене,— важіль упав, і шукати його я мусив у темряві, відбиваючись головою від морлоків. Чувся тріск їхніх черепів. Бійка, здається, була ще запекліша, ніж у лісі.

Нарешті важелі загвинчено. Я натиснув на них. Чіпкі пальці зіслизнули з мене. Темрява незабаром спала з моїх очей, і я знову опинився серед того шуму та сіруватого світла, про які вже розповідав.

XIV. Дальші видіння

Я вже розповідав вам про неприємне почуття запаморочення й млості, якого зазнаєш, подорожуючи на Машині Часу. А цього разу я ще й не встиг умоститись як слід у сідло і сидів, звиснувши на один бік. Машина розхитувалась і тремтіла. Я вчепився в неї руками і спершу не помічав нічого. Скільки минуло часу — не знаю, але, трохи очунявши й глянувши на циферблат, я був страшенно здивований. Одна стрілка на ньому позначає дні, друга — тисячі, третя — мільйони, четверта — мільярди днів. Виявилося, що, замість того, щоб вертати назад, я мчав у Часі вперед: випадково я поставив важелі на передній хід, і стрілка на тисячі днів крутилася зі швидкістю секундної стрілки годинника, позначаючи мій шлях у майбутнє.

Поки я мчав уперед, навкруги мене відбувалися дивні зміни. Мерехтлива сіра сутінь потемнішала. Далі,— дарма що я мчав із неймовірною швидкістю,— мерехтіння дня й ночі, що мало вказувати на сповільнення руху, щораз ставало виразніше. Спочатку це дуже здивувало мене. День і ніч уже не так швидко змінювали одне одного; повільніше рухалось і сонце на небі — аж мені почало здаватися, що на свою денну путь воно витрачало тепер цілі століття. Ще далі землю обгорнув незмінний присмерк, і лише коли-не-коли темне небо освітлювала комета. Смужка світла на крайнебі давно зникла, бо сонце тепер уже не заходило. Воно лише підіймалось та спускалось на заході і ставало щоразу більшим та червонішим. Місяця не було й видно. Круговий рух зірок сповільнювався,— тепер то були якісь повзучі світляні цятки. Нарешті незадовго перед тим, як я спинився, сонце, червоне і величезне, непорушно зависло над обрієм. Наче велетенський купол, воно жевріло тьмяним полум’ям, а іноді й зовсім пригасало. Одного разу воно наче знову спалахнуло яскравим вогнем, але скоро набуло свого попереднього похмурого червонуватого кольору. З усього цього я дійшов висновку, що припинення сходу та заходу сонця спричинили припливи та відпливи, які неухильно сповільнювали обертання Землі. Тепер Земля, як у наш час Місяць, була завжди повернена до сонця одним і тим самим боком. Спиняв я свою Машину дуже обережно, пам’ятаючи, як стрімголов падав уже минулого разу. Стрілки на циферблаті крутились уже повільніше. Стрілка на тисячі днів, здавалось, уже не рухалася, а стрілка, що позначала дні, не розпливалася вже туманною плямою на циферблаті. Нарешті я зміг розрізнити обриси якогось пустельного берега.

Я дуже плавно спинив свою Машину і, не злазячи з неї, озирнувся довкола. Небо вже втратило свою колишню блакить. На північному сході воно було чорне, як чорнило, у цьому мороці яскравим і незмінним світлом сяяли бліді зорі. Над головою небо було темно-червоне й беззоряне, а на південному сході світлішало й набувало пурпурового відтінку. Там, перетяте обрієм, лежало величезною горою сонце, червоне й нерухоме. Навкруги скелі були брунатного кольору, і єдиною ознакою життя, яку я міг помітити, була темно-зелена рослинність, що

вкривала всі виступи на скелях з південно-східного боку. Ця зелень своїм забарвленням нагадувала лісові мохи або лишайники у печерах — такий колір завжди мають рослини, що ростуть у постійній сутіні.

Моя Машина стояла на пологому березі. Море, що слалось у південно-західному напрямі, різкою смугою виднокола відділялося від тьмяного неба. На морі не було ні прибою, ні хвиль, навіть найменшого вітерця. Тільки поверхня його ледве-ледве здіймалась і опускалася, наче море дихало, зберігаючи ще ознаки свого вічного життя. Уздовж берега, коли вода трохи відступала, видно було грубий шар солі — рожевий під променями сонця. Голова моя обважніла, і дихав я дуже часто. Це нагадало мені єдину мою спробу піднятися на гори, і я зрозумів, що повітря стало більш розріджене, ніж у наш час.

Далеко десь на відлюдному березі розлігся пронизливий крик. Щось, ніби величезний білий метелик, покружляло в повітрі, а тоді зникло за невисоким пагорбом. Звук цей був такий неприємний, що я аж здригнувся і зручніше вмостився в сідлі. Оглянувшись, я побачив, що червонувата брила, яку я вважав за уламок скелі, заворушилася й почала наближатися до мене. Насправді то була величезна, подібна до краба істота. Уявіть собі краба з оцей стіл завбільшки. Повільно й невпевнено перебирав він ногами, помахуючи довгими вусами, наче батогом, великі клешні волочилися по землі, а випуклі очі з хижим блиском дивилися на мене з обох боків його, здавалося, металевого лоба. Спина краба була зморшкувата й горбкувата, подекуди вкрита зеленою поволокою цвілі. Я бачив, як ворушилися численні щупальці круг його рота. Немов закам’янівши, дивився я на це страховисько, аж раптом відчув, як щось лоскоче мою щоку. Здавалося, це була муха. Я спробував змахнути її, але вона зараз же повернулася і ніби сіла мені на вухо. Відганяючи її, я вхопив пальцями якусь нитку, що миттю висмикнулась із моєї руки. Охоплений жахом, я озирнувся назад і побачив, що то був вус ще одного велетенського краба. Потвора стояла у мене за спиною, її люті очі вилазили з орбіт, пащека жадала їжі, а здоровенні незграбні клешні, вкриті слизом водоростей, ось-ось ухоплять мене. Я поклав руку на важіль, і між мною та нападником

пролягла відстань цілого місяця. Але я був усе ще на цьому березі, і тільки-но спинив Машину, як ті чудовиська з’явилися знову. Десятки їх повзали круг мене в цій сутіні поміж темно-зеленою рослинністю.

Не можу переказати вам, яким огидним занепадом віяло від цього світу. Червоне небо на сході; чорний морок — на півночі; солоне мертве море; кам’янистий берег, що аж кишів цими страхітливими повільними плазунами; одноманітний, отруйно-зелений килим лишайника і розріджене повітря, що забиває дух,— все це справляло на мене найжахливіше враження. Я пересунувся ще на сто років уперед — та ж сама картина. Червоне сонце, трохи більше й трохи похмуріше; мертве море; холодне повітря, безліч ракоподібних, що повзали серед зелених лишайників і червоних скель. Тільки на заході я побачив щось нове — бліду криву смужку, яка скидалася на молодик.

Так подорожував я, пролітаючи тисячоліття простору, усе далі й далі, захоплений бажанням глянути на майбутнє Землі. Час від часу я спинявся, мов зачарований, дивився на призахідне сонце, що дедалі більшало та темнішало, і на нашу Землю, життя на якій поволі завмирало. Нарешті, більше як через тридцять мільйонів років, величезне червоногаряче громаддя сонця затулило собою майже десяту частину всього тьмяного неба. Я ще раз спинився, бо крабів уже не було, а червонястий берег, коли не зважати на блідо-брунатні мохи та лишайники, перетворився на пустелю, подекуди вкриту білими плямами снігу. Гострий холод пронизав мене. Зверху падали негусті пластівці снігу. На північному сході під зоряним склепінням понурого неба блищав сніг, а віддалік вимальовувалось хвилясте пасмо рожево-білих пагорбів. Море коло берега взялося кригою, по воді пливли айсберги. Проте більша частина солоного океану, що кривавим світлом вилискував у променях вічного заходу, була ще вільна від льоду.

Я роздивлявся навкруги, шукаючи хоча б якихось ознак живих істот. Та дивний непевний страх не дозволяв мені злізти з сідла. Ніщо не рухалося — ні на землі, ні на морі, ні на небі. Лише зелені водорості на скелях свідчили, що життя ще не зовсім завмерло. Море відступило від

колишніх своїх берегів, відкривши піщане дно, і мені видалося, що на мілині ворушиться щось чорне. Та коли я придивився пильніше, воно ніби застигло непорушно, і я вирішив, що помилився і що то чорніє звичайний собі камінь. Зорі на небі сяяли якось дуже яскраво і ніби зовсім не мерехтіли.

Раптом округлий край сонця на заході почав міняти свою форму. В його згині з’явилася немов якась западина, що дедалі збільшувалася. Хвилину я з жахом дивився на цю чорноту, але невдовзі зрозумів, що то починається затемнення сонця. Певно, перед сонячним диском проходили або Місяць, або Меркурій. Спочатку я, природно, подумав про Місяць, але згодом, поміркувавши, дійшов висновку, що це мусить бути якась більша планета.

Незабаром стало зовсім темно. Зі сходу подув поривами холодний вітер, густого снігу в повітрі побільшало. З моря до мене долинув шум і плюскіт хвиль. Та коли не зважати на ці мертві звуки, у світі панувала тиша. Тиша? Важко уявити собі, яка то була німотність! Голоси людини, мекання овець, крики птахів, дзижчання комах — усі ті звуки, що на кожному кроці супроводять наше життя,— всього цього вже не існувало. А морок густішав, сніг падав, пластівці безперервно танцювали перед моїми очима, повітря щодалі холоднішало. Нарешті одна за одною зникли під білим покровом вершини пагорбів. Вітер перетворювався на ураган. Чорна тінь немов насувалася на мене. За мить на небі залишилися самі тільки бліді зірки. Увесь світ був оповитий непроникною темрявою. Небо стало цілковито чорним.

Мене охопив жах перед цим безмежним мороком. Мороз проймав до кісток. Не було чим дихати. Я тремтів. Мене нудило. Нарешті на небі спалахнула червона дуга і з’явилася окрайка сонця. Аби хоч трохи прийти до пам’яті, я зліз з Машини. Голова у мене йшла обертом, і я відчував, що не маю сил починати подорож у наш Час. Коли я отак майже непритомний стояв і зводив дух, на мілині, побіч червонястої води океану, заворушилося — тепер у цьому не було вже ніякого сумніву — щось чорне, округле, з футбольний м’яч завбільшки, з

щупальцями, які тяглися за ним, чорне на тлі кривaво-червоної води; воно посувалося до мене якимись чудними стрибками. Я мало не зомлів, і тільки страхітлива думка, що я можу назавжди залишитись тут, у цій далекій, жахливій темряві, допомогла мені вилізти на сідло.

XV. Повернення Мандрівника в Часі

Отже, я повернув назад. Довгий час моя Машина несла мене непритомного. Поновилося мерехтливе чергування дня й ночі. Сонце знову стало золотаве, а небо — блакитне. Дихати було дедалі легше. Перед моїми очима пропливали мінливі риси землі. Стрілки на циферблаті крутилися назад. Я знову побачив невиразні силуети будівель часів занепаду людства. Далі вони зникли, і на зміну їм прийшли інші. Коли стрілка на мільйони днів показала нуль, я сповільнив швидкість. Тепер можна вже було розпізнати звичну архітектуру наших будинків. Стрілка, що відмічала тисячі днів, повернулася до часу відправлення. Дні і ночі мигтіли все повільніше. Круг мене постали старі стіни моєї лабораторії. Я обережно гальмував.

І тут мою увагу привернуло дивне явище.

Здається, я казав уже вам, що на початку моєї подорожі, саме перед тим, як Машина стала набирати швидкість, через кімнату промайнула, наче ракета, місіс Вочет. Повертаючись, я знову побачив це. Тільки що тепер усе відбулося в зворотному напрямку. Відчинилися двері в сад, задкуючи, з’явилася місіс Вочет, перетяла лабораторію й зникла в дверях, через які раніше ввійшла в кімнату. Незадовго перед цим мені здалося, що на мить я побачив Гіллера, але він промигнув як спалах.

Тепер я спинив Машину зовсім і опинився у своїй лабораторії, серед своїх інструментів та приладів. Усе було таким, яким я його залишив. Знесилений вкрай, зліз я з сідельця й сів на стілець. Кілька хвилин мене трусило немов у пропасниці. Згодом я заспокоївся. Я ж знову у своїй лабораторії, і все тут таке, яким і було. Мені навіть здалося, що все

пережите я бачив уві сні. Але ж ні! Дещо змінилося. Машина вирушила в путь з південно-східного кутка лабораторії. Тепер же вона стояла в північно-західній частині приміщення, коло стіни, де ви її бачили. Це і є відстань між галявиною, на яку прибула Машина, і п’єдесталом Білого Сфінкса, куди морлоки затягли її.

Якийсь час мій мозок наче відмовився працювати. Нарешті я підвівся і, шкутильгаючи,— бо п’ята ще й досі боліла,— пройшов коридором сюди. Я був увесь забруднений. На столі біля дверей лежав сьогоднішній номер "Пел-Мел газет". Годинник показував близько восьмої. Я чув ваші голоси й брязкіт посуду. Я вагався, чи входити,— я ж почував себе таким виснаженим і знесиленим. Але запах доброї їжі переміг мої вагання, і я відчинив двері в їдальню. Решту ви знаєте. Я помився, пообідав і оце розповідаю вам свої пригоди.

XVI. Що було після розповіді

— Я знаю,— сказав він, помовчавши,— все це здається вам абсолютно неймовірним. А для мене неймовірне лише одне: що сьогодні ввечері я сиджу тут, у цій затишній, знайомій кімнаті, дивлюся на ваші дружні обличчя й розповідаю вам про свої дивні пригоди.

Він глянув на Лікаря:

— Я переконаний, що ви не вірите мені. Вважаєте мої слова або за брехню, або за пророкування. Вам здається, що я заснув і марив у своїй лабораторії. Може, й справді я так багато думав про долю людства, що нарешті вигадав цю історію? Але запевняю вас, що не брешу, аби збільшити інтерес до своєї фантазії. Нехай мої слова лише вигадка, але як ви до неї ставитесь?

Мандрівник витяг з рота люльку і, за своїм звичаєм, нервово постукав нею об ґрати каміна. На хвилину запала мовчанка, а тоді ми стали совати стільці та човгати ногами по килиму. Я відвів очі від

Мандрівника в Часі й глянув на його слухачів: усі сиділи в тіні, а обличчя їхні були в якихось кольорових плямах. Лікар, здавалося, уважно розглядав господаря. Редактор утупив очі в кінчик своєї — шостої вже — сигари. Журналіст крутив у руках годинник. Решта, пригадую, сиділа нерухомо.

Редактор підвівся зі стільця й зітхнув.

— Шкода, що ви не пишете романів,— сказав він, поклавши руку Мандрівникові на плече.

— Ви не вірите мені?

— Ну…

— Гадаю, що не вірите.

Мандрівник обернувся до нас.

— Де сірники? — Черкнувши сірником, він запалив люльку і, попихкуючи нею, мовив: — Правду кажучи, я й сам якось не можу повірити… А проте…

Очі його з німим запитанням спинилися на двох побляклих білих квітках, що лежали на столику. Потім він повернув руку, якою тримав люльку, і обдивився ледь загоєні шрами на пальцях.

Лікар підійшов до лампи і пильно глянув на квіти.

— Які дивні у них маточки,— зауважив він.

Психолог нахилився вперед і простягнув руку за квіткою.

— Нехай мене повісять, коли тепер уже не перша година! — скрикнув Журналіст.— Як же оце ми дістанемось додому?

— На вокзалі багато візників,— заспокоїв його Психолог.

— Цікава штука,— промовив Лікар,— я не можу визначити, до якого виду належать ці квіти. Можна взяти їх з собою?

Мандрівник у Часі спершу завагався, а тоді рішуче сказав:

— Звичайно, ні.

— Де ви дістали їх? Тільки скажіть правду,— не вгамовувався Лікар.

Мандрівник приклав руку до чола, ніби хотів затримати думку, яка могла зникнути:

— Їх поклала мені в кишеню Віна, коли я подорожував у Часі.— Він озирнувся по кімнаті.— Все пливе перед очима. Ця кімната, і ви, і ця буденна атмосфера не вміщуються в моєму мозку. Чи й справді я зробив Машину Часу, чи то була тільки її модель? А може, це взагалі сон. Кажуть, що життя — це сон, часом дуже короткий, але сон, та інший такий вже не присниться. І звідки воно береться? Я мушу подивитись на Машину… чи існує вона!

Мандрівник швидко схопив лампу й подався коридором. Ми рушили слідом за ним. У лабораторії при мерехтливому світлі лампи ми виразно побачили Машину, присадкувату, незграбну, перекошену; вона стояла, вилискуючи бронзою, чорним деревом, слоновою кісткою та кварцом. Річ була абсолютно реальна — я навіть торкнувся її, щоб пересвідчитися. На слоновій кістці видно було брунатні плями та смуги, а на нижніх частинах висіли трава та мох. Один з брусів було зігнуто.

Мандрівник поставив лампу на лаву й помацав зіпсований брус.

— Отже, так і є,— сказав він.— Все, що я розповів вам, це правда. Шкодую, що примусив вас іти до такої холодної кімнати.

Він узяв лампу, і ми мовчки повернулися назад.

Потім він провів нас до передпокою й допоміг Редакторові одягти пальто. Лікар подивився йому в обличчя і, трохи повагавшись, зауважив, що він має втомлений вигляд. Мандрівник у Часі голосно засміявся. Пригадую, як він стояв в отворі дверей і казав: "На добраніч!"

Я їхав в одному кебі з Редактором. Він вважав, що все оповідання — "талановита брехня". Що ж до мене, то я не мав про це власної думки. Історія ця була така фантастична й неймовірна, а сама розповідь — така правдива й серйозна. Я не спав майже всю ніч і вирішив наступного ранку знову відвідати Мандрівника. Мені сказали, що він у лабораторії. Я був добре обізнаний з будинком і попрямував туди. В лабораторії, проте, господаря не було. Якусь хвилину я дивився на Машину й доторкнувся рукою до важелів. Зараз же вся маса її захиталась, наче лист під подувом вітру. Це здивувало мене. Я згадав чомусь часи дитинства, коли мені забороняли торкатись деяких речей, і повернувся до вітальні, де зустрів нарешті Мандрівника. Він збирався виходити з дому. В одній руці у нього був фотоапарат, у другій — дорожня сумка. Побачивши мене, він усміхнувся і підставив для ручкання лікоть.

— Така мені морока з цією справою,— промовив він.

— Отже, то був не жарт? Ви й справді подорожуєте в Часі?

— Безперечно! — Він відверто подивився мені в очі. Чомусь він, видно, вагався, блукаючи поглядом по кімнаті.— Мені потрібно лише півгодини,— промовив він.— Я знаю, чому ви прийшли, й дуже вдячний вам за це. Ось кілька журналів. Почекайте до полудня, і я тоді доведу вам, що подорож у Часі — річ цілком можлива. Я привезу вам зразки і таке інше. Дозвольте залишити вас на короткий час.

Я погодився, навряд чи в ту мить збагнувши як слід його слова. Він хитнув головою й попростував коридором. Почувши, як стукнули двері лабораторії, я сів у крісло й узяв газету. Що він робитиме там до полудня? Раптом я пригадав, що о другій маю зустрітися з Річардсоном, видавцем, і, глянувши на годинник, побачив, що можу запізнитись. Я підвівся з крісла й пішов повідомити про це Мандрівника.

Взявшися за ручку дверей, я почув якийсь дивний уривистий вигук, щось клацнуло й грюкнуло. Коли я переступив поріг, на мене війнуло вітром і задзвеніло розбите скло. Мандрівника в лабораторії не було. На мить мені здалося, що переді мною промайнула якась невиразна постать у вирі з чорного дерева та бронзи. Постать та була така прозора, що крізь неї я бачив лаву з розкладеними на ній кресленнями, та не встиг я протерти очі, як видіння зникло. Зникла й Машина Часу. Протилежний кінець лабораторії був порожній, і там повільно осідала хмарка пилу. Одна шибка у заскленому даху, очевидно, щойно розбилася.

Я остовпів. Було ясно — сталося щось незвичайне, але що саме, сказати я не міг. Поки я стояв так, двері з саду відчинилися, і в кімнаті з’явився слуга. Ми перезирнулися. Я потроху приходив до пам’яті.

— Містер… вийшов звідси? — спитав я.

— Ні, сер, звідси ніхто не виходив. Я думав, що він тут.

Аж тоді я все зрозумів і, ризикуючи розсердити Річардсона, залишився чекати другої, може, ще дивнішої розповіді і тих зразків та фотографій, що їх Мандрівник обіцяв привезти з собою.

Тепер я починаю боятись, чи не доведеться мені чекати його до кінця життя. Мандрівник зник три роки тому і, як відомо кожному, не повернувся й досі.

Епілог

Нам лишається тільки гадати, чи повернеться він коли-небудь. Може, він понісся в минуле й потрапив до рук кровожерних, волохатих дикунів кам’яної доби. Може, його поглинули безодні крейдяних океанів або роздерли велетенські плазуни юрської доби. Можливо, він блукає тепер — якщо слово "тепер" тут доречне — заселеними плезіозаврами кораловими рифами чи пустельними берегами солоних морів тріасового періоду. А може, він подався до майбутнього, цього разу не такого далекого, коли люди ще залишилися людьми, але всі важкі проблеми сучасності вже спромоглися розв’язати. Я принаймні ніяк не можу повірити, що наш час, час невдалих експериментів, безладних теорій і всезагальних суперечностей — це і є кульмінаційний пункт в історії розвитку людства. Така, в усякому разі, моя думка.

Він же,— я знаю з наших розмов ще задовго до того, як з’явилася Машина Часу,— завжди ставився до поступу людства дуже песимістично. Ріст цивілізації уявлявся йому в безладному матеріальному накопиченні, яке неминуче мусить зазнати краху й знищити своїх творців. Але, коли воно й так, ми не маємо іншого вибору і повинні жити далі. Для мене майбутнє сповнене таємниць і загадок. Все в ньому — невідоме, крім деяких моментів, освітлених оповіданням Мандрівника.

На втіху собі я зберігаю дві чудні білі квітки, зів’ялі вже, почорнілі й ламкі. Вони свідчать, що й тоді, коли зникнуть розум і сила людини, вдячність і ніжність завжди будуть жити в серцях.

1895

© Переклад з англійської: Микола Іванов

1 — Саймон Ньюком (1835–1809) — американський астроном.

2 — Гастінгс — місто на південному сході Англії. Біля цього міста 1066 р. сталася битва між англосаксами і нормандськими завойовниками.

3 — Арчібальд Розбері — британський прем’єр у 1894–1895 рр.

4 — Чарлз Г. Аллен (1848–1899) — англійський письменник і природознавець.

5 — Джордж — Г. Дарвін (1845–1912) — англійський астроном і математик, син Чарлза Дарвіна.

6 — Каролінги — династія франкських королів. Після смерті Карла Великого, найвідомішого представника цієї династії, держава Каролінгів занепала.

7 — Томас Карлейль (1795–1881) — англійський історик і есеїст.